

Hidden Echoes: the signs of antinatalism in some of Khayyam's poems from a sociological and philosophical perspective

Mohammad Abbaszadeh¹ | Saeed Mobayyen Shahir² | Masoumeh Ghasemi³

1. Corresponding Author, Academic Member of Urban-Rural Sociology Research Group, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: abbaszadeh@tabrizu.ac.ir
2. PhD Candidate in Economic Sociology and Development, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: saeedmobayyen@gmail.com
3. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: ma.ghasemi@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 22 September 2025

Received in revised form 28
December 2025

Accepted 18 January 2026

Published online 18 July 2026

Keywords:

Anti-Natalism, Khayyam,
Ladder of Suffering, Structural
Obesity, Evaporation of
Agency.

ABSTRACT

Objective: Antinatalism is a school of thought that considers the birth of a child immoral because in this school, the world is depicted as full of suffering that not only never ends, but is also considered devoid of any benefit for the advancement of the individual and society. The aim of this research is to show signs of antinatalist thinking in the poems of Khayyam - one of the well-known Iranian poets and philosophers.

Methods: In this study, qualitative content analysis method was used and using purposive sampling method, first the quatrains in contradiction with the philosophy of birth and human existence and then in the next stages, the poems that had the most conceptual agreement with anti-natalism were selected as the final sample. The unit of analysis was considered to be the verse. Finally, the validity of the research was confirmed through data triangulation and researcher self-review.

Results: The findings of the research are presented under the titles of: "The Obesity of Structure and the Evaporation of Agency", "Pleasure in the Shadow of Suffering", "The Ladder of Suffering", "The Dysfunction of Birth", and "Justice in the Crossroads".

Conclusions: The findings show that in Khayyam's poem, man, who has no advantage for the world, has unwillingly and without choosing, entered the game of life in which justice is absent, and in this structural life, he is constantly in an anomic state of suffering that he cannot fight effectively. However, as a solution, it is better to seek pleasure in the midst of this suffering, smile, and realize the importance of the moment as long as he has life in his body.

Cite this article: Abbaszadeh, M.; Mobayyen Shahir, S. & Ghasemi, M. (2026). Hidden Echoes: The Signs of Antinatalism in Some of Khayyam's Poems from a Sociological and Philosophical Perspective. *Journal of Philosophical Investigations*, 20 (55), 637-666. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.69274.4206>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Antinatalism is a school of thought. It considers that birth of a child is immoral since the world is shown with full of endless sufferings in this school. Contrary to many schools and thinkers, Antinatalism does not see suffering as an advantage for the advancement of the individual or society; rather, it condemns the suffering. Antinatalism, emerging as a new thought in the philosophical literature of the world, it roots in the thoughts and believes of the past in suffering. This school opposes the child birth due to the painful feature of the life ([Horie, 2021](#)). Literature, which is a comprehensive reflection of human life, has always been linked with the subject of suffering. Poets have been aware of this issue in every era and have addressed it in their works. Khayyam, as a poet and philosopher of the Seljuk dynasty, also had a special view on human suffering, which is manifested in Antinatalism. The present study examines the reflections of antinatalistic thought of Khayyam poems and pursues two central goals: identifying the signs of antinatalistic thought in Khayyam's Rubaiyat, and analyzing its themes in his philosophical worldview.

Methodology

In the present study, a qualitative content analysis method was used. For this purpose, using a purposive sampling method, at first the Rubaiyat in contract with the philosophy of birth and human existence were selected, and then, the poems having the most conceptual consistency with Antinatalism were chosen as the final sample. The unit of analysis was a verse. An inductive and deductive approach was used to place the concepts under the categories, in which, the theories proposed in the theoretical framework, including Benatar theory, were firstly considered as the foundation of the research by which the categories were constructed and discussed and finally, induction helped us to identify, refine and modify the new categories in the textual data. The validity of the research was confirmed using data and researcher triangulation techniques.

Discussion

The findings of this research are set under the following categories:

The obesity of the structure and the evaporation of agency: According to Khayyam, the source of suffering is structure, not agency. Structure also has a great weight in the creation of suffering in Antinatalism. The whole picture of Antinatalism includes understanding the inevitable suffering and freeing the future generations from it through abandoning the reproduction.

Pleasure in the Shadow of Suffering: In Khayyam's thought, man is born anyway, and if he was not born and had not stepped into the life theater, it would be better, but now that he exists, it is better to leave the suffering and enjoy his life time.

The Ladder of Suffering: Khayyam shows the degrees of happiness as the steps of a ladder that leads to heaven, in which the highest step belongs to unborn people; those who was not stepped in the world, and the lowest step includes people whose suffering is more than their joys and have a hard life. According to [David Benatar \(2006\)](#), the latter is where most humans live with some sufferings.

The Uselessness of Birth: Both Khayyam and Antinatalism do not consider human birth as a beneficial event to the world and its creatures. In the second verse, Khayyam shows that

human being absolutely lacks any desirable function and that does not provide any particular utility to the world.

Justice in the Covering: Benatar shows an unjust world in his works and stresses to this point that if there is no justice, there will be full of suffering. The suffering and injustice of Antinatalism are the same reflection of Khayyam poems in which he shows the intersection of suffering and injustice.

Conclusion

From a sociological perspective, hidden echoes refer to the complex social realities existing as hidden layers in Khayyam's poetry, which can be expressed in social, historical and cultural dimensions related to Antinatalism. It was presented in the form of subcategories, including obesity of structure and evaporation of agency, pleasure in the shadow of suffering, ladder of suffering, birth's non- function and justice in the covering, which indicate the dominance of structure over agency. That is why "obesity of structure" was chosen the central category and means excessive swelling. The relationship between pleasure in the shadow of suffering with the central category refers to hedonistic living in the suffering that is produced by the structure. The relationship between the ladder of suffering with the central category relates to the preference of non-existence over existence due to the structural pressures.

Justice in the covering, as another category, expresses one of the structural pressures that exist in the central category. In other words, one of the signs of structure obesity in the world is injustice. Non functionality of birth in relation to the central category expresses that since agency evaporates and has no place in the universe, his birth does not add any value to the world. The theories of David Benatar and Schopenhauer are also in line with Khayyam's view of suffering in accordance with Antinatalism because the findings indicate the external and structure-oriented suffering.

پژواک‌های پنهان:

نشانگان آنتی‌ناتالیسم در برخی از اشعار خیام از نگاه جامعه‌شناختی و فلسفی

محمد عباس‌زاده^۱ | سعید مبین شهیر^۲ | معصومه قاسمی^۳

۱. نویسنده مسئول، عضو گروه پژوهشی جامعه‌شناسی شهر و روستا، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: abbaszadeh@tabrizu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: mobayyen@tabrizu.ac.ir

۳. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: ma.ghasemi@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: آنتی‌ناتالیسم، مکتبی است که تولد فرزند را غیراخلاقی می‌داند چرا که در این مکتب، جهان پر از رنج‌هایی به تصویر کشیده می‌شود که نه تنها هیچگاه تمام نمی‌شود، بلکه فاقد هر نوع مزیتی برای ارتقای فرد و جامعه نیز تلقی می‌شود. هدف این پژوهش، نشان دادن نشانه‌های تفکر آنتی‌ناتالیسم در اشعار خیام – یکی از شاعران و فیلسوفان شناخته شده ایرانی – است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۳۱	روش پژوهش: در این مطالعه، از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده و با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، ابتدا رباعیات در تناقض با فلسفه تولد و وجود انسان و سپس در مراحل بعدی، اشعاری که بیشترین همخوانی مفهومی با آنتی‌ناتالیسم را داشت به عنوان نمونه نهایی انتخاب شد. واحد تحلیل، مصراع در نظر گرفته شد. نهایتاً اعتبار پژوهش توسط مثلث‌سازی داده‌ها و خودبازبینی محقق، تأیید شد.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۰۷	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش، ذیل عناوین فربعی ساختار و تبخیر عاملیت، لذت در سایه رنج، نردبان رنج، بی‌کارکردی تولد و عدالت در محاق می‌گنجد.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۸	نتیجه‌گیری: یافته‌ها نشان می‌دهد در شعر خیام، انسان که مزیتی برای جهان ندارد، ناخواسته و بدون اینکه انتخاب کند، وارد بازی حیات شده که عدالت در آن ناپیداست و در این زندگی ساختارین، دائماً دچار وضعیت آنومیکی از رنج است که نمی‌تواند با آن به طور موثری پیکار کند اما به عنوان راهکار، بهتر است در انبوه همین رنج‌ها، دنبال لذت برود، لبخند زند و اهمیت لحظه را تا هنگامی که جان در بدن دارد، دریابد.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۷	کلیدواژه‌ها: آنتی‌ناتالیسم، خیام، نردبان رنج، فربعی ساختار، تبخیر عاملیت.

استناد: عباس‌زاده، محمد؛ مبین شهیر، سعید و قاسمی، معصومه. (۱۴۰۵). پژواک‌های پنهان: نشانگان آنتی‌ناتالیسم در برخی از اشعار خیام از نگاه جامعه‌شناختی و فلسفی،

پژوهش‌های فلسفی، ۲۰ (۵۵)، ۶۳۷-۶۶۴. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.69274.4206>

© نویسنندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

گرایش به فرزندآوری در گذشته امری بدیهی و ذاتی تلقی شده و سال‌ها از نظر اجتماعی قویا تقویت شده است. با این حال، اخیراً تغییرات زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، بدتر شدن سلامت روان مردم در سطح جهانی و بیماری‌های همه‌گیر، بحث‌هایی در باره تولدستیزی یا آنتی‌ناتالیسم برانگیخته است (کروگا^۱ و همکاران، ۲۰۲۰).

این اصطلاح در معنای امروزی برای اولین بار در سال ۲۰۰۶ و زمانی که دیوید بناتار و تئوفیل دو ژیرو آثار خود را در نفی جهانی تولید مثل منتشر نمودند، استفاده شد (موریکا^۲، ۲۰۲۱). آنتی‌ناتالیسم که در ادبیات فلسفی جهان پدیدار شده، ریشه در باور به رنج در اندیشه گذشتگان دارد. این مکتب به معنای مخالفت با تولد فرد به دلیل رنج‌آور بودن زندگی است (هوری، ۲۰۲۱). این مکتب، با گسترش عقاید فلسفی، هم‌نوا با فریدریش نیچه در اعتقاد به شرارت انسان است (اکبری و همکاران، ۱۴۰۰، ۵۶-۵۷) و تنها راه پایان دادن به درک یا تولید رنج را، عدم فرزندآوری می‌داند. در این تفکر، جهان، جهنمی پر از درد به تصویر کشیده می‌شود که شادی و لحظات خوش‌آیند در آن به ندرت پیدا می‌شود و در مقابل، رنج‌ها همیشگی و مداوم‌اند (مبین‌شهر، ۱۴۰۳). افراد در باورهای فرهنگی مختلف، درد را به گونه‌های مختلفی درک می‌کنند. برخی آن را جنبه‌ای طبیعی از زندگی می‌دانند و برخی آن را به عنوان یک مجازات در نظر می‌گیرند که ممکن است در فرهنگ‌هایی این دردها بیان شوند یا ممکن است پنهان بمانند (اکولو و همکاران، ۲۰۲۴، ۳۰۳-۳۰۴). حتی در انتقال درد به دیگران نیز، تفاوت‌های فرهنگی خود را نشان می‌دهند (ساجز، ۲۰۲۲، ۲۸).

مکاتب بسیاری در عین اینکه همچون آنتی‌ناتالیسم، رنج را امری مطلق در زندگی می‌دانند، برخلاف آنتی‌ناتالیسم، نگاهی کارکردگرایانه به آن دارند و رنج را به مثابه ابزاری برای ارتقای آدمی در نظر می‌گیرند. به عنوان مثال، مولوی، رنج حقیقی را برگرفته از عشق الهی می‌داند و درمان آن را تسلیم شدن اختیاری انسان در برابر الهی توصیف می‌کند (لاجوردی و ابراهیمی، ۱۳۸۸، ۴۹) و کی‌یر کگور، آن را نه تنها کیفر گناه به شمار نمی‌آورد، بلکه به آن به عنوان لازمه وجود انسان و تعالی او نگاه می‌کند (نصرتی، ۱۳۸۵، ۲۴۷). ویکتور فرانکل، یکی از راه‌های معنا دادن به زندگی را درک معنای رنج می‌داند و معتقد است درد و رنج، ارزش وجودی انسان را مشخص می‌کند (قدیری‌یگانه و همکاران، ۱۴۰۰، ۶۶-۶۷). این در حالی است که در آنتی‌ناتالیسم، رنج، محرکی منفی برای انسان است که در باب نبودن فرزند احتمالی‌اش تفکر کند و او را از گزند رنج برهاند؛ آنتی‌ناتالیسم از گذر رهایی‌طلبی، بلاگردانی از نامدگان و شرانگاری فرزند می‌گذرد (مبین‌شهر و همکاران، ۱۴۰۳، ۷۹) که همه این مقولات از کشتن رنج قبل از نطفه بستن آن در رحم وجود حکایت دارد.

مع الوصف، آنتی‌ناتالیسم به معنای فلسفه مخالفت با تولد به عنوان مرحله آغازین رنج بشری است. رنج انسان، همواره چالشی برای فهم زندگی و معنای آن بوده (دهی، ۲۰۰۹، ۳۶) و سازگاری با آن با صرف هزینه‌های انسانی بالایی به دست آمده است (مارتین و رایان، ۲۰۱۶، ۱۶۱).

از پایان قرن هجدهم، بسیاری از مردم در کشورهای پیشرفته غربی، بهبود در مسکن، درآمد، امنیت، بهداشت، سطح تحصیلات و همچنین پیشرفت در حقوق بشر و ارزش‌ها و نهادهای دموکراتیک را تجربه کردند که به عنوان نشانه‌هایی از حرکت به سمت سطح بالاتر شادی و سطح پایین‌تر رنج تلقی می‌شدند اما تلاش فرهنگی برای شادی، به طور متناقض، عامل بسیاری از رنج‌های کنونی گردید؛ به طوری که مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته نیز نشان می‌دهد سطوح رنج وجودی و پریشانی

¹ Karuga² Morioka

روانی متناسب با این تحول سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کاهش نیافته است (سورنسن، ۲۰۱۰). لذا، در میان بی‌ثباتی‌های جهان کنونی، موضع فلسفی آنتی ناتالیسم برانگیخته شده و این ایده به یک اصطلاح مد روز در وبلاگ‌ها و رسانه‌های اجتماعی تبدیل شده است. متعاقب آن تمایلات آنتی ناتالیستی در میان خانواده نیز مشهود است به نحوی که ایجاد یا تشویق اخلاق فرزندآوری ناگزیر از مواجهه با فلسفه آنتی ناتالیسم است (یوون^۱، ۲۰۲۵).

اینکه آیا تولدستیزی درست است یا نه، یک سوال فلسفی مهم است که پیامدهای مستقیمی برای گفتمان عمومی نیز دارد. تولدستیزی سبزی ظاهراً، بحث جذاب و مهمی می‌نماید. اینکه آیا درست است که ما کسانی را که از ما متولد می‌شوند در معرض آسیب قرار می‌دهیم، موضوعی با اهمیت فلسفی و عملی قابل توجه است. این موضوع نه تنها به اخلاق جمعیت مربوط می‌شود، بلکه بر سوالات زیادی در نظریه اخلاقی و سیاسی، به ویژه سوالات مربوط به آینده بشریت نیز تأثیر می‌گذارد. عدم پرداختن صحیح به این موضوع، خطر رها کردن برخی از نظریه‌های بالقوه درست و مهمتر از آن، خطر تحمیل آسیب جدی به تعداد زیادی از نسل‌های آینده در صورت صحت چیزی مانند تولدستیزی را به همراه دارد. این امر، تولدستیزی را به موضوعی بسیار مهم برای درست فهمیدن تبدیل می‌کند. بنابراین ضروری است که سوالات مربوط به تولدستیزی از دیدگاه‌های روش‌شناختی مختلف به طور کامل بررسی شوند (کروگا و همکاران، ۲۰۲۲).

به هر روی، تولدستیزی موضوع مهمی در بسیاری از کشورها است (کروگا و همکاران، ۲۰۲۲؛ شونگر^۲، ۲۰۲۲؛ یوون، ۲۰۲۵). اما در جوامع پیشرفته صنعتی از قدمت تاریخی طولانی‌تری برخوردار بوده و برجسته‌ترین آن متعلق به کوه‌رت زنانی است که بعد از سال ۱۹۴۵ به دنیا آمده‌اند. بی‌فرزندگی اختیاری هرچند با فشارهایی در ایران همراه است اما تمایل زوجین به آن مشهود است (رفعت‌جاه و سبحانی، ۱۴۰۳). رضایت از سبک زندگی بدون فرزند، نداشتن دلیل منطقی برای ادامه نسل، ترس و نگرانی‌های مختلف والدین و ... به افزایش زوج‌هایی که تمعداً بدون فرزند هستند انجامیده است (رفعت‌جاه، ۱۴۰۳).

برخلاف گذشته که فرزندآوری به مثابه وظیفه‌ای اخلاقی تلقی می‌شد در حال حاضر، مواضع بدبینانه نیز رو به افزایش است. مع‌الوصف، آنتی ناتالیسم در داخل تحت تأثیر شرایط زندگی کنونی قرار دارد اما می‌توان ریشه‌های تفکر آنتی ناتالیستی را در گذشته و بویژه متون قدیمی نیز جست. ادبیات که آیین تمام‌نمای احوال آدمی است، همواره با موضوع رنج پیوند داشته است. شاعران در هر دوره‌ای به این مساله آگاهی داشته و در آثار خود به آن پرداخته‌اند از جمله طاهره صفارزاده (میرزایی و گرجی، ۱۳۹۲، ۱۰)، سعدی، حافظ، فرخی‌یزدی (صادقیان، ۱۳۷۹، ۱۱). خیام نیز به عنوان شاعر-فیلسوف دوره سلجوقی، نگاهی ویژه به رنج آدمی داشت که در آنتی ناتالیسم تجلی می‌یابد.

خیام، شعر و فلسفه‌اش را هنرمندانه به هم آمیخته؛ فلسفه را به شعر آراسته و شعرش را به فلسفه تعالی بخشیده است. ترانه‌های خیام بیان‌کننده مسائل مهم و تاریک فلسفی است که انسان را سرگردان کرده است. خیام با تأمل بر رنج بی‌پایان جهان، از اینکه ناخواسته پای در آن گذاشته، حیران و ناخرسند است. وی در واکنش به این ناخرسندی، با ناامیدی و بدبینی به مقوله تولد می‌نگرد.

برای آشنایی با اندیشه خیام، نباید از تأثیر اوضاع اجتماعی خراسان و مناقشات فکری و مذهبی آن سامان، در نیمه دوم سده پنجم و نیمه اول سده ششم که بستر زایش و بالندگی اندیشه خیام بوده است، غافل شد. میانه قرن پنجم تا پایان قرن هفتم دوره ممتدی از انحطاط استبداد و بهره‌کشی سبعمان زورمندان و عمال آن‌ها بود. قتل و غارت‌های پیاپی و آزار و تجاوز به مال و جان مردم، آرامش باطنی را از بین برده بود. به لحاظ فرهنگی نیز آتش تعصبات و اختلافات مذهبی شعله‌ور شده، معتزلیان،

¹ Yoon

² Schöneegger

شعبان و علمای علوم عقلی سرکوب می‌شد. با حملات لشگریان خوارزم به نواحی مرکزی ایران از اواسط قرن ششم و همجو مغول از اوایل قرن هفتم، با فروریختن یکباره نظام سیاسی و اقتصادی، اوضاع فرهنگی و اجتماعی در اکثر بلاد به خصوص عراق و خراسان به مراتب بدتر شد. طبیعی است که با این واقعیات تلخ، اغلب نخبگان علمی و ادبی و صوفیان واقعی با حالتی افسرده و دل مرده، دنیا را پلید و زندگی را ناخوش ببیند.

پژوهش حاضر، به بررسی بازتاب‌های اندیشه آنتی‌ناتالیستی در اشعار خیام پرداخته و دو هدف محوری شناسایی نشانه‌های این تفکر در رباعیات خیام و تحلیل مضمون‌های آن در جهان‌بینی فلسفی وی را دنبال می‌کند.

۱. چارچوب مفهومی

در چارچوب مفهومی، معنای آنتی‌ناتالیسم و مفاهیم موجود در این شبکه نظری همانند رنج، تعریف می‌شود. لغت‌نامه کمبریج، آنتی‌ناتالیسم را اشتباه بودن اخلاقی فرزندآوری تعریف می‌کند. رنج در لغت به معنای سختی، زحمت و مشقت آمده است (دهخدا، ۱۳۶۴، ۲۵-۲۶) و گاه هم معنا با درد در نظر گرفته می‌شود حال آنکه درد، فرآیندی جسمانی یعنی انتقال اطلاعات از راه اعصاب به مغز هنگام صدمه دیدن و رنج و درک این تجربه است (اورنیش^۱، ۱۹۹۸). از نگاه دیگر، درد آزاردهنده جسم انسان و رنج، آزاردهنده ابعاد غیرجسمانی انسان تلقی می‌شود. رنج در علم روانشناسی به حالتی درونی و روانی گفته می‌شود که در پی نرسیدن انسان به خواسته‌هایش به وجود می‌آید و با تعابیری همچون فشار و ناکامی نیز شناخته می‌شود (نرمان، ۱۳۶۴ به نقل از رستمی و همکاران، ۱۳۹۲، ۵۴).

فارابی، رنج را ادراک امری مخالف با نفس تعریف می‌کند. ابن سینا، رنج را نوعی ادراک ویژه موجودات زنده و علت آن را حرکتی غیر طبیعی می‌داند که در درک امر نامناسب با طبیعت به وجود می‌آید. سهروردی در تعریف رنج، انسان را دارای قوایی می‌داند که ملایقات و ناملایقاتی را در زندگی تجربه می‌کند و در اثر تجربه ناملایقات است که رنج حاصل می‌شود. فخر رازی علاوه بر اینکه رنج را ادراک منافای با نفس معنا می‌کند، رنج کشیدن را مخصوص موجوداتی همچون انسان می‌داند که قابلیت کمال یا نقص دارند. ملاصدرا، رنج و لذت را دائمی نمی‌بیند و رنج را درک ضد ملایم به سبب آنکه ضد ملایم است تعریف می‌کند. فیض کاشانی با نسبت دادن صورت عدمی به رنج، آن را نبودن لذت تعریف می‌کند. علامه طباطبایی لذت را امری وجودی و رنج را امری عدمی می‌داند (مصباح و سعادت‌الحسینی، ۱۳۹۴، ۱۲-۱۸).

در جامعه‌شناسی وبر در پی ارتباط بین رنج، نظام دینی و کنش اجتماعی در ادیان جهانی و هنگامی که رنج با مفاهیم دینی آمیخته می‌شود، به امری قدسی تبدیل می‌شود که آن را عقلانی می‌کند و به کانالیزه کردن هویت و کنش اجتماعی منجر می‌شود که در زبان وبر با تئودیزه یا عدل الهی قابل توضیح است. دورکیم نیز رنج را در فقدان و آشفتگی معنایی تعریف می‌کند که آنومی و فقدان همبستگی اجتماعی باعث تشدید آن می‌شود. البته وی رنج را دارای کارکرد می‌داند زیرا وقتی انسان‌ها دچار رنج می‌شوند، تمایل بیشتری برای تثبیت و تقویت علایق متقابل جمعی پیدا می‌کنند (خشک‌جان، ۱۳۹۴، ۱).

مارکس در مفهوم بیگانگی (فراست و هاگست^۲، ۲۰۰۸، ۴۳۸) به طور غیرمستقیمی از رنج سخن می‌گوید چراکه بیگانگی که در نگاه مارکس، ریشه در مالکیت خصوصی و مذهب دارد (بزرگری، ۱۳۹۶، ۷) و بدین معناست که انسان از فرآورده خویش، جامعه و سرنوشت خویش دور بیفتد که تهی کردن انسان از انسانیت خویش است (خدادادی و دانشور، ۱۴۰۰، ۲) و این رنجی است که انسان حامل آن است.

¹ Ornish

² Frost & Hoggett

آرتور شوپنهاور^۱، بر اصل رنج زندگی تاکید می‌کند و می‌گوید اراده انسان، منشا رنج است و ترجیح بر آن است که انسان متولد نشود زیرا که اگر متولد شود، تنها با ناامیدی و رنج مواجه خواهد شد (کاپلستون^۲، ۲۰۰۳، به نقل از خوشدل‌روحانی و دهقان‌سیمکانی، ۱۳۹۷، ۴۴۹). در تفکر او، رنج، ذاتی زندگی انسان‌هاست و خشنودی کوتاه مدت است و انسان را چرخه بی‌پایان خواستن، ارضا، ملال و دوباره خواستن می‌دان د(دیوید یالوم، ۱۳۹۳، ۳۶۲-۳۶۴ به نقل از مبین‌شهیر، ۱۴۰۳، ۳۲).

کتاب توطئه علیه نژاد بشر اثر توماس لیگوتی^۳ (۲۰۱۸) رگه‌هایی از تفکر آنتی‌ناتالیستی دارد. این کتاب بیان می‌کند که رنج در زندگی انسان بر لذت غالب است و انسان به منظور فرار از درک دردناک واقعیت‌های جهان، به تولید مثل و فرزندآوری روی می‌آورد تا بقای ژن خود را تضمین کند؛ دیدگاه یاد شده با پژوهش فهم تجارب‌زیسته آنتی‌ناتالیست‌های ایرانی به روش کیفی (مبین‌شهیر و همکاران، ۱۴۰۳، ۷۰) همخوانی دارد.

بناتار، یکی از چهره‌های برجسته آنتی‌ناتالیسم، با کتاب هرگز نبودن بهتر/است بحث‌های رسانه‌ای و دانشگاهی را برانگیخته است. بناتار بر این باور است که رنج‌ها به مراتب بیشتر از لذت‌ها بر زندگی انسان تأثیر می‌گذارند و انسان‌ها به طور مداوم با درد و رنج مواجه هستند، در حالی که لذت‌های پایدار و مداومی وجود ندارد (مبین‌شهیر، ۱۴۰۳، ۳۰).

۱-۱. مبانی فلسفی آنتی‌ناتالیسم

استدلال‌های این فلسفه با تقلیل احساسات انسانی به رنج ارائه شده است. از آنجا که موجودات ذی شعور می‌توانند به درجات مختلف رنج ببرند، بهتر است که هرگز زندگی نکرده باشند. لذا موضع این فلسفه، ضدتولدگرایی است. بدبینی و نگاه منفی به رنج از اصول اساسی این فلسفه است. رنج بد است و لذت، بدی رنج را جبران نمی‌کند. این مساله در ذهن بناتار، با چیزی که او عدم تقارن^۴ می‌نامند دو چندان می‌شود.

وزن فلسفی تولدستیزی از دو خط استدلال به هم پیوسته ناشی می‌شود: به حداقل رساندن رنج و عدم امکان رضایت. استدلال مبتنی بر رنج، بیان معکوسی از فایده‌گرایی کلاسیک است که فرض می‌کند درد و رنج وزن بیشتری نسبت به لذت یا شادی دارد. بنابراین، الزام اخلاقی از به حداکثر رساندن شادی (هدف فایده‌گرایی کلاسیک) بر به حداقل رساندن رنج تغییر می‌کند. تولید مثل، ورود قطعی به رنج است اما فقط پتانسیل لذت را ارائه می‌دهد.

لذت صرفاً بصورت تسکینی از یک حالت رنج قبلی عمل می‌کند. بنابراین از آنجایی که ناموجود نمی‌تواند رنج ببرد، تصمیم به ایجاد موجودی که رنج خواهد برد از نظر اخلاقی غیرقابل دفاع است. یکی از اجزای حیاتی این مبنای فلسفی، تمایز بین نیازهای وضعیت عدم وجود و حالت وجودی است. ناموجود، هیچ نیاز و آرزویی ندارد و از عدم وجود هیچ محرومیتی را متحمل نمی‌شود برعکس موجود با انبوهی از نیازها محاصره شده و محرومیت از این نیازها باعث رنج می‌شود. در نتیجه عمل خلقت، حالت رضایت کامل (عدم وجود) را به حالت خطر و آسیب‌پذیری ذاتی (وجود) تبدیل می‌کند. همین تمرکز بر به حداقل رساندن رنج به جای به حداکثر رساندن شادی دست نیافتنی، همان چیزی است که به موضع تولدستیزی نیروی اخلاقی منحصر به فرد در فلسفه معاصر می‌دهد.

۱-۲. استدلال عدم تقارن

بنابراین، مهم‌ترین استدلال برای تولدستیزی از اصل عدم تقارن در مورد لذت و درد ناشی می‌شود. عدم تقارن به شرح زیر تعریف می‌شود که در آن (۱) و (۲) به وضعیت یک فرد موجود و (۳) و (۴) به وضعیت یک فرد ناموجود اشاره دارند:

¹ Arthur Schopenhauer

² Copleston

³ Thomas Ligotti

⁴ Asymmetry

(۱) وجود درد بد است؛

(۲) وجود لذت خوب است؛

(۳) وجود نداشتن (در حالت عدم وجود) خوب است؛

(۴) فقدان لذت (در حالت عدم وجود) بد نیست.

تمایز اساسی بین نکات ۳ و ۴ وجود دارد. وقتی شخصی وجود دارد، هم لذت و هم درد اهمیت دارند. با این حال، وقتی شخصی هرگز وجود ندارد، فقدان درد یک حالت مثبت (یک مزیت، زیرا هیچ رنج بالقوه‌ای محقق نمی‌شود) در نظر گرفته می‌شود، در حالی که فقدان لذت، محرومیت یا ضرر محسوب نمی‌شود.

یک تفسیر نادرست و رایج از تولدستیزی این است که تولدستیزی را ناشی از افسردگی بالینی، انسان‌ستیزی یا شکست عمیق شخصی توصیف نماید. با این حال، تولدستیزی فلسفی باید دقیقاً از آسیب‌شناسی روانی متمایز شود. در حالی که طرفداران تولدستیزی ممکن است افسردگی بالینی را تجربه کنند، اما این موضع فلسفی نه از اختلال عاطفی که از تحلیل اخلاقی-عقلانی ناشی می‌شود.

علاوه بر عدم تقارن اساسی، ۴ عدم تقارن دیگر در اندیشه بناتار بدین شرح است:

۱. عدم تقارن وظایف تولید مثلی^۱

در حالی که ما وظیفه داریم از به وجود آوردن افرادی که زندگی‌های فلاکت‌باری خواهند داشت، خودداری کنیم، وظیفه‌ای برای بوجود آوردن کسانی که زندگی شادی خواهند داشت، نداریم.

۲. عدم تقارن سودمندی آینده‌نگر^۲

بناتار گزاره‌هایی پیوسته براساس عدم تقارن بین آسیب و سود ارائه می‌کند. اگر در برخی موارد، به دنیا آمدن می‌تواند فقدان ارزش (یا خوشبختی) باشد، هرگز نمی‌تواند حکم نهایی برای ارزشمندی (یا خوشبختی) باشد. اگر احتمالاً، نوزاد اشخاص حامل ژن‌های یک بیماری لاعلاج، زندگی ناخوشایندی داشته باشند، اما، نمی‌توان با قطعیت تأیید کرد که فرزندان احتمالی دو والد کاملاً سالم، زندگی ارزشمندی خواهند داشت.

۳. عدم تقارن فایده‌مندی گذشته‌نگر^۳

آنچه در اینجا اهمیت دارد، وزن (هستی‌شناختی) یک کودک متولد شده‌ناراضی، در برابر اهمیت کمتر ناراضیتی یک فرد متولد نشده است، در مورد اول، سوژه‌ای وجود دارد که می‌تواند آسیب ببیند، در حالی که در مورد دوم، سوژه‌ای برای آسیب دیدن وجود ندارد.

۴. عدم تقارن رنج افراد دور و شادی افراد غایب^۴

بناتار ناراحتی برای افراد رنج‌کشیده واقعی و فقدان ناراحتی برای خوشبختی افراد ممکن ناموجود را مقایسه می‌کند. ما برای افراد دور از خودمان که رنج می‌برند، غمگین هستیم. در مقابل، ضرورتی ندارد برای افراد شاد غایب در سیارات و جزایر خالی از سکنه یا سایر مناطق سیاره خود اشک بریزیم.

¹ The asymmetry of procreational duties

² The prospective beneficence asymmetry

³ The retrospective beneficence asymmetry

⁴ The asymmetry of distant suffering and absent happy

۳-۱. پیشینه تجربی

علی‌رغم گسترش عقاید منافی تولد در فضای فکری عمومی و رواج سبک زندگی بدون فرزند در بین ایرانیان، مطالعات آنتی ناتالیستی صورت نگرفته و غالب مطالعات از زاویه جمعیت‌شناختی به سنجش نگرش به فرزندآوری و نیز بررسی دلایل اقتصادی اجتماعی کاهش جمعیت پرداخته‌اند. شیوع گسترده افسردگی و بیماری‌های روانی ناشی از شرایط ساختاری که از دلایل اصلی بی‌میلی زوجین به فرزندآوری در عصر مدرن است به‌بوته فراموشی سپرده شده است.

رباعیات خیام به عنوان اثر تاریخی قدیمی حاوی اشاره‌های آنتی‌ناتالیستی که متأثر از شریط تاریخی عصر وی است. همچنین مطالعات مستقیمی پیرامون مضامین آنتی‌ناتالیسم در شعر خیام وجود ندارد، اما پژوهش‌های متعددی به مضامین مرتبط در اندیشه وی پرداخته‌اند. تاملی بر سروده‌های خیام نشان می‌دهد او تحقیق و گذار فردی، جهانی و تاریخی در پاسخ به این سوال که آیا شادی وجود دارد در پیش گرفته است. ترتیب ارائه رباعیات نشان می‌دهد که رباعیات موجود در بخش اول، از یک فرآیند استدلال منطقی استقرایی پیروی می‌کنند که از طریق آن خیام از تصاویر سطحی ناخشنودی به زنجیره عمیق‌تر علل آنها می‌پردازد تا به پرسش خود پاسخ دهد. پرسش او با خوداندیشی‌های وجودی توأم با تردید در مورد زندگی آغاز و سپس به سرزنش زمان و افلاک می‌پردازد که در نهایت وی را به مسائل مربوط به شانس و سرنوشت سوق می‌دهد. خیام پاسخی برای سوالات و معماهای خود نیافته و نتیجه می‌گیرد که پاسخ فقط نزد خداست بنابراین، برای پاسخ مستقیماً به خدا متوسل می‌شود. آنگاه است که صدای ساقی را از «میخانه» درونی خود می‌شنود، که در مجموعه‌ای از رباعیات به او پاسخ می‌دهد (تمجیدی، ۲۰۲۴).

صادقی سمرجانی و یحیایی (۱۳۹۷)، تلاش می‌کنند تا زوایای پنهان اشعار خیام را آشکار نموده و پرتوی تازه بر آن بیفکنند. بزرگان در زمانه خود رشد می‌کنند و باید افکار و اندیشه‌های آنان را متناسب با تاریخ عصرشان تحلیل و بررسی نمود. متأسفانه اکثر مطالعات مربوط به رباعیات خیام، بدون توجه به تاریخ آن عصر به تفسیر این رباعیات می‌پردازند مانند فردی که در خلاء به صورت مجرد به دور از تاریخ خود رشد نموده و افکاری را منتشر ساخته است؛ بنابراین اگر چنانچه رفتار سختگیرانه سلجوقیان با فلسفه در این دوره بررسی شود بسیاری از صورت‌های پنهان اشعار این حکیم دانشمند از جمله اعتراض به استبداد و خرافه‌پرستی کشف خواهد شد. خیام خود را گرفتار روزگاری می‌یابد که اهل علم، مبتلا به هزاران رنج و محنت باقی مانده، پیوسته در اندیشه آن‌اند که از غفلت‌های زمان فرصت جسته و به تحقیق در علم و استوار کردن آن بپردازند.

عقدایی و خادم (۱۳۹۲)، خیام را روایتگر زندگی تلخ انسانی می‌دانند که تنها راه فرار از هراس مرگ را کامجویی از زندگی موقت می‌داند. این نگاه با یافته‌های **کمالجو و همکاران (۱۳۹۳)** همسوست که ویژگی‌های اصلی اندیشه خیام را گذرایی وجود، تقدیرگرایی، نکوهش حیات، درد و رنج و درماندگی انسان در شناخت راز هستی در میدانی از جبر برمی‌شمارند.

علوی‌مقدم و صادقی‌منش (۱۳۹۴) با تحلیل بستر تاریخی عصر خیام، رباعیات او را واکنشی به فضای استبداد فکری و عرصه جدال متعصبان برای رسیدن به حکومت تفسیر می‌کنند که می‌کوشد با ترویج تساهل، نوعی اخلاق سودگرایانه را جایگزین جمود موجود کند و از این گذر، فکر خیام را با مکتب اصالت فایده هم مسیر می‌دانند. این تفسیر با پژوهش **سرانجام و محمدی (۱۳۹۵)** که شباهت‌ها و تفاوت‌های اندیشه خیام را با اگزیستانسیالیسم بررسی کرده‌اند، پیوند می‌خورد. هریک از این دو، بر پوچی وجود و مرگ و نیستی تأکید دارند، با این تفاوت که در اگزیستانسیالیسم بر آزادی فردی تکیه می‌شود، حال آنکه خیام راه‌حل را در دم‌غنیمت‌شماری می‌جوید.

مروری بر منابع خارجی حاکی از آن است که موضوع آنتی‌ناتالیسم محور بحث‌های علمی، فلسفی و نیز مضمون آثار ادبی و هنری معاصر بوده است.

فلسفه و استدلال بناتار مبنی بر اینکه رنج همیشه بر لذت غلبه دارد و بنابراین، افراد جدید نباید به وجود بیایند، توسط آنتی‌ناتالیست‌های دیگر از جمله پری و ادلمن^۱ ادامه پیدا کرده است. پری با بررسی سیستم‌های معنا و چگونگی محافظت ما از بدی‌های زندگی بوسیله آنها، بحث بناتار را از جایی که متوقف می‌شود، ادامه می‌دهد. از آنجایی که سیستم‌های معنا مبتنی بر توهمات در مورد ماهیت و امکانهای امید مشروع هستند، ضربه‌گیرهای غیرقابل اعتمادی هستند و توجه کافی برای زندگی جدید ارائه نمی‌دهند. لی ادلمن استدلال می‌کند کودکان در شکل‌گیری سیستم‌های معنا نقش مهمی دارند و این سیستم‌ها ذاتاً خشونت‌آمیز هستند. این موضوع، ادلمن را در «ضد تولدگرایی» خود منحصر به فرد می‌کند، زیرا معتقد است که باید از کودکان نه به خاطر خودشان، بلکه به خاطر خودمان اجتناب کرد (میلر^۲، ۲۰۱۵). هریسون (۲۰۱۹)، استدلال می‌کند علیرغم این که اکثر مردم معتقدند ضد تولدگرایی اشتباه است، تولید مثل همچنان اشتباه است زیرا شهود پشت استدلال‌های آنها با چالش‌های کمتری نسبت به عکس آن مواجه است. به عبارت دیگر، دیدگاه‌های طرفدار تولدگرایی با عوامل دیگری مانند مکانیسم‌های بیولوژیکی آسان‌تر از همتایان ضد تولدگرایی خود توضیح داده می‌شوند (کروگا و همکاران، ۲۰۲۰).

ادبیات و هنر جهان نیز، حاوی مضامین و اشاره‌های آنتی‌ناتالیستی در گونه‌های مختلف از جمله رمان، شعر، تئاتر و ... می‌باشد. بورا^۳ (۱۹۴۶) در تحلیل اشعار هاردی^۴ نشان می‌دهد چگونه شاعر انگلیسی، انسان‌ها را قربانیان نظام‌های بیرونی می‌داند که کنترلی بر سرنوشت خود ندارند و اینگونه بر ساختار تاکید می‌کند و حتی جنایتکاران را موجودات رقت‌انگیزی می‌داند که بسیار بیشتر از محکومیت سزاوارترحم هستند.

گنگوپادایا^۵ (۲۰۰۸) با بررسی نمونه‌هایی از شعر انگلیسی (مانند آثار فریدریک لویس، ویلیام بلیک و توماس هاردی)، بحران‌های هستی‌شناختی‌ای که بشر از آغاز تمدن با آن مواجه بوده و پاسخ شاعرانه به این مشکل گنج‌کننده در طول اعصار بویژه در ادبیات انگلیسی متمرکز شده است می‌پردازد. کاتس^۶ (۲۰۱۴) نیز با ردیابی آنتی‌ناتالیسم از ادیان شرقی هندوئیسم (موکشا^۷) و بودیسم (نیروانا^۸) تا فلسفه‌های مدرن (مانند آرای بناتار)، نشان می‌دهد که چگونه سنت‌های فکری مختلف، هر یک به شیوه‌ای خاص به نفی ارزش ذاتی زندگی پرداخته‌اند و راه‌های مختلف رهایی از آن را توصیه کرده‌اند که به عنوان نمونه در تفکر مدرن، آلبر کامو خودکشی را برجسته کرد و سایر فلسفه‌های ردگرایانه مثل آیین هندو و بودیسم، کناره‌گیری از زندگی اصلی، اجتناب از اهداف و امیال دنیوی و مراقبه را توصیه می‌کنند.

دش^۹ (۲۰۲۱) معتقد است تئاتر پوچ^{۱۰} که در واکنش به اثرات آسیب‌زای دو جنگ جهانی ظاهر شد، جهانی بی‌معنا را به تصویر کشیده و انسان را موجودی درمانده در برابر سرنوشت ترسیم می‌کند که تنها مرگ می‌تواند او را از این پوچی برهاند. این نگاه با تحلیل بولیا^{۱۱} (۲۰۱۹) از ضد انسان‌گرایی در آثار چوران و برنارد^{۱۲} همخوانی دارد که بر مفاهیمی چون انزوا، روان‌پریشی و

¹ Perry & Edelman

² Miller

³ Bowra

⁴ Hardy

⁵ Gangopadhyay

⁶ Coates

⁷ Moksha

⁸ Nirvana

⁹ Dash

¹⁰ Theatre of the Absurd

¹¹ Bolea

¹² Cioran & Bernhard

خودکشی به عنوان ویژگی روان شناختی - غیر انسانی ادبیات قرن نوزدهم تاکید می‌کند. **لاکرد^۱ (۲۰۲۳)**، با رویکردی انتقادی به بررسی اثر آنتی‌ناتالیستی جورج مور^۲ رمان‌نویس ایرلندی می‌پردازد و معتقد است وی با ایده‌های انقراض اختیاری گونه‌ها بازی می‌کند و اثر او را دارای پیامدهای وحشتناک و رقت‌انگیز یک فلسفه ماتریالیستی رادیکالی می‌داند که از آموزه مسیحی یعنی کرامت ذاتی زندگی جدا شده است.

مقالات دانشگاهی چندی در مورد تولدستیزی در ده سال گذشته در زمینه‌های فلسفه و اخلاق منتشر شده است (**موریکا^۳، ۲۰۲۱**). با این وجود، مفهوم تولدستیزی در اینترنت بیشتر رایج است، بسیاری از مقالات و روزنامه‌های آنلاین به این موضوع می‌پردازند. آنها معمولاً توصیفات سطحی را در روزنامه‌ها ارائه می‌دهند که با میل و رغبت از طریق رسانه‌های اجتماعی به اشتراک گذاشته می‌شوند. از طرفی، اکثر گزارش‌های مربوط به دیدگاه‌های ضد تولدگرایی، بیشتر در حوزه بحث فلسفی باقی مانده و فاقد داده و استنتاج علمی می‌باشند. محدودیت مقالات علمی نیز شامل عدم ارائه پیش‌بینی‌کننده‌های پدیده و تجزیه و تحلیل آن و نیز عدم توجه به پیامدهای این پدیده است. چندین مبنای متمایز دیگر برای ضد تولدگرایی وجود دارد.

کروگا و همکاران (۲۰۲۲)، با اشاره به اینکه تولدستیزی موضوع بسیار مهمی در لهستان است که در آن تعداد نوزادان از ۷۰۱۵۵۳ در سال ۱۹۸۰ به ۳۵۶۵۴۰ در سال ۲۰۲۰ کاهش یافته است به مطالعه جمعیت تولدستیزان در لهستان پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد، تغییرات اقلیمی دلیل مهمی برای نداشتن فرزند در بین تولدستیزان بوده است. همچنین، زنان ضد تولدگرا به طور قابل توجهی افسرده‌تر و مضطرب‌تر بودند.

در کنار استدلال‌ات و بحث‌های فلسفی عمیق درباره تولدستیزی، ضدتولدگرایی عامیانه یا دیدگاه مردم عادی به این مساله نیز قویاً حضور دارد. شونگر^۴ (۲۰۲۰)، پژوهش جدیدی را در مورد رابطه ضد تولدگرایی عامیانه و ویژگی‌های شخصیتی سه‌گانه تاریک انجام داده است. داده‌ها ارتباط قوی بین این دو پدیده را نشان می‌دهد. دیدگاه‌های ضد تولدگرایی عامیانه تا حدودی با تفاوت‌های فردی در شخصیت و خلق و خوی افسرده توضیح داده می‌شوند. نتایج نشان می‌دهد نمی‌توان یک روایت تفسیری واحد در مورد حقیقت ضد تولدگرایی ارائه نمود لذا لازم است تحقیقات تجربی بیشتری صورت بگیرد.

تولدستیزی تنها یک رویکرد فلسفی نیست بلکه در حال حاضر به یک جنبش اجتماعی جدید با حضور فعال در رسانه‌های اجتماعی نیز تبدیل شده است. **روزولتس^۵، (۲۰۱۷)**، با استفاده از رویکرد تاریخی گفتمان به مطالعه چگونگی شکل‌گیری هویت جمعی جنبش ضد تولد در فیسبوک پرداخته است. یافته‌های حاصل از تحلیل تعامل اعضای این جنبش در فیس بوک نشان می‌دهد که این هویت جمعی یک طرحواره پویا با انبوهی از تعاملات خرد است. افراد دائماً در حال مذاکره معنای تولدستیزی هستند. ایده‌های تولدستیزی منطبق با زیست‌جهان افراد از طریق شبکه‌ای از طرحواره‌های به هم پیوسته ساده سازی شده است. مذاکره مداوم معنای ایدئولوژیک به هیچ وجه یک فرآیند منطقی مبتنی بر اصول استدلالی مانند اصول پشتیبان مانیفست فلسفی بناتار نیست. بلکه، این فرآیند با عاطفه درآمیخته و با جوش و خروش تسهیل گردیده و در آن ایده‌ها از طریق یک تعامل چندوجهی، پندرسانه‌ای و بین‌گفتمانی به نشانه‌هایی از هویت جمعی تبدیل شده است. اعضای این جنبش به ندرت به شرح و بسط استراتژی‌های استدلالی متوسل می‌شوند. در عوض، آن‌ها از استراتژی‌های گفتمانی استفاده می‌کنند که در آن‌ها ایده‌های برگرفته از مواضع فلسفی، از طریق انتخاب موضوعی و نشانه‌گذاری مجدد، به صورت تجربی ملموس می‌شوند.

¹ Lockerd

² George Moore

³ Morioka

⁴ Schönegger

⁵ Rossolatos

علی و ختاک (۲۰۲۱)، به مطالعه استدلال‌های افرادی که پیرو تولدستیزی هستند، پرداخته، رنج را بخشی از وجود جهان و انسان‌ها تعریف کرده و آن را استدلالی کافی برای اعتقاد به تولدستیزی نمی‌دانند.

۲. روش پژوهش

روش پژوهش، تحلیل محتوای کیفی است که به‌عنوان روشی علمی در قرن بیستم رایج شد و هدف اصلی آن شناسایی محتوای پنهان در کنار محتوای آشکار است (شیری و عظیمی، ۱۳۹۱، ۹۷-۹۸). این روش در علوم مختلف مانند جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و روان‌شناسی به کار گرفته شده است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۱۷). فیلیپ استون آن را فرآیندی برای کشف ویژگی‌های خاص یک پیام معرفی می‌کند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۱۸). تحلیل محتوای کیفی، زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که محدودیت‌هایی در تحلیل کمی وجود داشته باشد و می‌توان آن را تفسیر ذهنی داده‌ها از طریق طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و غیره دانست (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰، ۲۰).

در پژوهش حاضر، با بهره‌گیری از تحلیل محتوای کیفی، اشعاری از رباعیات خیام که به مضامین مرتبط با آنتی‌ناتالیسم مانند درک رنج و مخالفت با تولد پرداخته‌اند، انتخاب شد. این اشعار، داده‌های متنی اولیه را تشکیل دادند. سپس، از طریق نمونه‌گیری هدفمند، ۱۰ رباعی مشخص که مستقیماً در تضاد با تولد انسان بودند، گزینش شدند. برای تحلیل، واحدهای مصراع به‌عنوان پایه قرار گرفتند و از رویکرد استقرایی و قیاسی استفاده شد. در این فرآیند، نظریه‌های مطرح‌شده در چارچوب نظری، به‌ویژه نظریه بناتار، به‌عنوان شالوده پژوهش در نظر گرفته شدند. مقوله‌ها بر اساس این نظریه شکل گرفتند و رویکرد استقرایی به شناسایی و اصلاح مقوله‌های جدید در داده‌های متنی کمک کرد.

برای اعتباربخشی به یافته‌های پژوهش، از تکنیک‌های تثلیث و خودبازبینی محقق استفاده شد (عباس‌زاده، ۱۳۹۱، ۲۳). در این فرآیند، یافته‌ها به دو متخصص جامعه‌شناسی و خیام‌شناسی ارجاع داده شد و مقولات و مفاهیم بررسی شده توسط آن‌ها با مقولات اصلی مقایسه شد. در صورت وجود اختلاف، اصلاحات لازم انجام شد و پیشنهادات متخصصان در یافته‌ها اعمال گردید. همچنین بین اشعار و عناوین موجود در یافته‌ها، بررسی‌های فردی توسط محقق انجام شد تا مقایسه دقیق صورت گیرد. در مرحله پایانی، دو متخصص ادبیات فارسی، مفاهیم و مقولات را واکاوی کردند. در این مرحله، مقولات نامرتبط حذف و مقولات نیازمند اصلاح مورد بازبینی قرار گرفتند تا اشعار با مقولات نهایی تطبیق داده شوند.

۳. یافته‌ها

۳-۱. نشانگان آنتی‌ناتالیسم در رباعیات خیام

قالب رباعی در قرن چهارم هجری، خصوصاً میان متصوفه رواج داشته است. در این قالب، لحظه و تجربه شعری (انفعالی عاطفی و حالتی روحی معنوی مانند اضطراب، تحیر، تحسر ...) بر فرم مقدم است. و اگر بخواهیم دقیق‌ترین و اساسی‌ترین نکات فلسفی که در خوش‌ترین و شیواترین پیرایه‌های شعری و ادبی بیان شده بباییم باید سراغ همین رباعیات را بگیریم (موتمن، ۱۳۶۴، ۲۰۸). رباعیات فلسفی اخلاقی فارسی، تحت تأثیر زمینه‌های اجتماعی سیاسی و جریانه‌های فکری در جامعه ایرانی سروده شده است. خیام مشهورترین و تأثیرگذارترین سراینده رباعی است که ادبیات فلسفی و مضامین آنتی‌ناتالیستی اش، بازتابی از بستر اجتماعی-فرهنگی و سیاسی عصر وی است. یافته‌های این پژوهش ذیل مقولات زیر می‌گنجد.

۳-۲. عدالت در محاق

عدالت از مهم‌ترین موضوعات فلسفی- اجتماعی است که بحث‌های گسترده‌ای برانگیخته است. به نظر افلاطون، عدالت اجتماعی تنها زمانی قابل دسترس است که هر شخص، کار متناسب با استعدادش را انجام دهد و در کار دیگران مداخله نکند. به نظر ارسطو، عدالت در معنای خاص بدین معناست که بین سود و زیان و تکالیف و حقوق اشخاص، اعتدالی وجود داشته باشد (قربان‌نیا، ۱۳۸۳، ۵۴).

در روی دیگر سکه، بی‌عدالتی، با همه تلاشی که بشر برای رها کردن خود از آن می‌کند، رخ می‌نماید و جامعه انسانی، هنوز هم به غایت افق خود در حوزه‌های مختلف عدالت نرسیده است. در جامعه‌شناسی کاربردی، می‌توان به انواعی از عدالت مثل عدالت توزیعی و رویه‌ای اشاره کرد (هزارجریبی، ۱۳۹۰، ۴۴-۴۶). در سوسیالیسم، برابری به مثابه عدالت در نظر گرفته می‌شود (واعظی، ۱۳۸۳، ۱۹۳) اما در مکتب لیبرالیسم، رالز، عدالت اجتماعی را بر اساس دو اصل تعریف می‌کند. اول، داشتن حق برابر دسترسی به آزادی‌های اساسی و دوم، اصل نابرابری که بیشترین نفع را برای محرومان داشته باشد و همه در برابر فرصت‌های شغلی در موقعیتی برابر قرار بگیرند (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۰۶). عدالت از مشغله‌های فلاسفه آنتی ناتالیست هم بوده است به نحوی که اعتقاد به وجود بی‌عدالتی در جهان یکی از مشخصه‌های آنتی‌ناتالیست‌ها به شمار می‌رود. در این مکتب، به رغم تلاش انسان برای کاهش رنج، رنج‌ها همیشه وجود دارند (مبین شهیر و همکاران، ۱۴۰۳، ۶۳).

بناتار در کتاب و مصاحبه‌های خود از مصائبی که انسان با آن دست و پنجه نرم می‌کند و نیز این مشکلات را به وجود می‌آورد سخن می‌گوید که مصادیقی برای بی‌عدالتی هستند. به عنوان مثال در ارتباط با حیوانات، بیش از ۶۳ میلیارد حیوان خاگری و ۱۰۳ میلیارد حیوان آبی هر ساله برای مصرف انسان‌ها کشته می‌شوند (بناتار، ۲۰۱۷) و در رابطه با خود انسان، تخمین زده می‌شود که ۸۴۰ میلیون نفر بدون اینکه بمیرند از سوء تغذیه رنج می‌برند یا در قرون ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰ به ترتیب ۱۶، ۶۰، ۷، ۱۹، ۴ و ۱۰۹، ۷ میلیون نفر بر اثر جنگ‌ها کشته شده‌اند (بناتار، ۲۰۰۶، ۹۱) که جهانی ناعادلانه را نشان می‌دهد و ذاتا جایی که عدالت نباشد، پر از رنج خواهد بود و رنج و بی‌عدالتی آنتی‌ناتالیسم، در این نقطه باهم تلاقی می‌کنند.

یکی از مضامین اجتماعی- فلسفی رباعیات خیام نیز مفهوم عدالت می‌باشد. خیام در اشعار خود تلاقی رنج و بی‌عدالتی را که از اوضاع اجتماعی نابسامان زمانه اش برخاسته، نشان می‌دهد. اوضاع اجتماعی خراسان و مناقشات فکری و مذهبی آن سامان، در نیمه دوم سده پنجم و نیمه اول سده ششم بستر زایش و بالندگی اندیشه خیام بوده است. جامعه ایران، دوران ممتدی از انحطاط، استبداد و بهره‌کشی سبانه زورمندان و عمال آن‌ها را تجربه می‌کرد. قتل و غارت‌های پیاپی و آزار و تجاوز به مال و جان مردم، آرامش باطنی را از بین برده بود. به لحاظ فرهنگی نیز آتش تعصبات و اختلافات مذهبی شعله‌ور شده، معتزلیان، شیعیان و علمای علوم عقلی سرکوب می‌شد. ابیات زیر، اشاره‌ای به بیدادگری و ستم‌های زمانه خیام است.

ای چرخ فلک خرابی از کینه توست بیدادگری شیوه دیرینه توست
ای خاک اگر سینه تو بشکافند بس گوهر قیمتی که در سینه توست

خیام بطور جداگانه به یکی از بیعدالتی‌های اساسی جامعه نیز اشاره کرده و معترض یک منطق ناعادلانه حاکم بر زمانه اش است: بی‌بهره‌گی و محرومیت خردمندان و اهل فضل در مقابل برخورداری نالایقان از نعمات دنیوی که اسباب رنج این گروه و از جمله خود خیام بوده است.

چون چرخ به کام یک خردمند نگشت خواهی تو فلک هفت شمر خواهی هشت
چون باید مرد و آرزوها همه هشت چه مور خورد به گور و چه گرگ به دشت

گر کار فلک به عدل سنجیده بدی احوال فلک جمله پسندیده بدی
 و در عدل بدی به کارها در گردون کی خاطر اهل فضل رنجیده بدی

در این اشعار، رنج، حاصل بی‌عدالتی در جهان است و اگر این شعر را در کنار دیگر اشعار خیام همچون بیت زیر قرار دهیم، روابط تنگاتنگ بی‌عدالتی، آنتی‌ناتالیسم و بی‌عدالتی نهادی را خواهیم دید:

نامدگان اگر بدانند که ما از دهر چه می‌کشیم نایند دگر

۳-۳. فریبی ساختار و تبخیر عاملیت

موضوع اختیار از مباحثی است که در تاریخ تفکر بشر پیشینه‌ای کهن دارد. در یونان باستان در آثار فیلسوفانی چون سقراط، افلاطون، ارسطو و دیگران درباره آن بحث شده است. اندیشمندان و فرقه‌های مختلف اسلامی هم آن را مورد بحث قرار داده‌اند. پس از تقسیم متکلمان اسلامی به اشاعره، معتزله و امامیه، این مسئله وارد مرحله جنجالی شدیدی شد و مکتب‌های افراطی و تفریطی «جبر» و «تفویض» را در سطح گسترده‌ای پدید آورد به نحوی که تأثیر دو عامل الهی تقدیر و عامل انسانی اختیار و نحوه ارتباط آن دو در تحقق افعال انسانی از مباحث پیچیده و مهم فلسفی است (محسنی، بطحایی و دادجو، ۱۳۹۵، ۴۴).

در روزگار خیام، اشاعره بر خراسان غالب بوده و فضای خشک و خردستیز توأم با تعصبات شدید رقم زده بودند. در مذهب اشاعره نقل بر عقل مرجح بوده و آزادی اندیشه و افکار فلسفی را بر نمی‌تابیدند. اشاعره همه افعال انسان اعم از افعال صواب و ناصواب را به خداوند نسبت داده و آن را بیشتر مبتنی بر جبر و اضطرار توصیف می‌کردند تا بر وفق اراده و اختیار. یکی از مسائل مهم این دوره، توقف رشد و حرکت علوم عقلی به ویژه فلسفه و منطق و رکود خردگرایی و خردورزی است که از دلایل آن سیاست حکومتی و دینی خلفای عباسی، مقابله بزرگانی مانند خواجه نظام‌الملک با علوم عقلی، سرکوب معتزله، تسلط کلام اشعری، شدت یافتن ظاهرگرایی مذهبی، سوء استفاده از ظاهر دین در سرکوب مخالفان، مخالفت علما و فقها و حتی ادیبان و شاعران با فلسفه و علوم عقلی بوده است (یوسفی، ۱۳۸۸، ۱۷۳).

هم شارحان غربی و هم شرقی خیام را یک جبرگرا می‌دانند. سه نوع جبر در دیدگاه خیام بدین شرح شناسایی شده است:

۱) جبر جهانی یا کیهانی

تولد ما تعیین شده و ما در این مورد هیچ انتخابی نداشتیم. حضور ما در این جهان و ورود و خروج ما از پیش تعیین شده است، وضعیتی که خیام در سراسر رباعیات خود از آن ابراز تاسف می‌کند. جبر جهانی-کیهانی علت سردرگمی و اضطراب وجودی ماست.

گر آمدنم بخود بدی، نامدمی و نیز شدن بمن بدی، کی شدمی

۲) جبر هستی‌شناسی

ذات ما و جایگاه ما در سلسله مراتب کلی موجودات نیز از پیش تعیین شده به نظر می‌رسد. خیام جبر هستی‌شناختی را از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین مسائل می‌داند، زیرا نظم جهان مطابق با چگونگی تقدیر حکمت خداوند است. تکلیف فرمانی است که از جانب خداوند متعال صادر شده است تا مردم بتوانند به کمالاتی دست یابند که آنها را به سعادت می‌رساند. این مفهوم یونانی از سعادت، دلالت بر این دارد که وضعیت یا ظرفیت هستی‌شناختی ما (حداقل تا حدی) از پیش تعیین شده است.

خوش باش که پخته‌اند سودای تو دی فارغ شده‌اند از تمنای تو دی
صه چه کنم که بی‌تقاضای تو دی دادند قرار کار فردای تو دی

خیام در نقد علت هستی، گاه از تمثیلهایی نظیر لعبت و لعبت باز و کوزه و کوزه گر بهره می‌گیرد. در واقع این نمادها ابداعی و شخصی و حاصل تجربیات ذهنی خاص شاعرند که معنای از پیش معلومی ندارند. خیام انسان‌ها را در صحنه حیات، بازیگر و بازیچه دست‌های پنهان میبیند که چندصباحی در این عرصه به بازی گرفته می‌شوند و سپس عرصه را نادلخواه ترک می‌کنند (شریفی، مهدوی و بالو، ۱۴۰۲). این بازیچه بودن حاکی از دست اندرکار بودن عواملی است که به زعم خیام، کنشگران توان تغییر آن را ندارند.

ما لعبتگانییم و فلک لعبت باز از روی حقیقتی نه از روی مجاز
یک چند در این بساط بازی کردیم رفتیم به صندوق عدم یک یک باز

۳) جبر اجتماعی-اقتصادی

جبر اقتصادی اجتماعی، ساخته دست بشر بوده و بنابراین قابل تغییر است. خداوند نوع بشر را طوری آفریده است که بقا و رسیدن به کمال برای او ممکن نیست مگر از طریق عمل متقابل، کمک و یاری. تا زمانی که غذا، لباس و خانه که از ضروریات زندگی فراهم نشوند، امکان دستیابی به کمال وجود ندارد. جبر اقتصادی اجتماعی به ندرت توسط فیلسوفان مسلمان مورد توجه قرار گرفته است. خیام اتفاقاً به این مفهوم اشاره می‌کند:

گر می‌نخوری طعنه مزین مستان را بنیاد مکن تو حيله و دستان را
تو غره بدان مشو که می‌می‌نخوری صد لقمه خوری که می‌غلام ست آن را

در رباعی دیگری، افلاک نشانه‌ای از قضا و قدر، دیگر انسان‌ها یا به طور عمومی‌تر، ساختار هستی فرافردی زندگی انسان‌هاست؛ صرف نظر از معنی این واژه، آنچه مشخص است، غم‌هایی است که دائماً در زندگی انسان پدیدار می‌شوند. در زندگی انسان، رنج از دروازه‌های پر رنگ و لعاب و گوناگونی وارد می‌شود و او را در پیله گرفتاری رها می‌کند؛ اما آنچه تغییر نمی‌کند، وجود رنج است (رستمی و همکاران، ۱۳۹۲، ۶۵).

افلاک که جز غم نفرزیند دگر ننهند به جا تا نربایند دگر
نآمدگان اگر بدانند که ما از دهر چه می‌کشیم نایند دگر

خیام بر این باور است که آگاهی از رنج‌های زندگی می‌تواند تمایل به تولد را کاهش دهد، زیرا بسیاری از این رنج‌ها ناشی از تعاملات و کنش‌های دیگر انسان‌ها هستند. این دیدگاه به نوعی به نقد ساختارهای اجتماعی و تأثیر آن‌ها بر زندگی فردی اشاره دارد.

در نگاه علت‌شناسانه به شعر خیام، وضعیتی آنومیک از قله‌های تفکر او سربرمی‌آورد که در آن عاملان یا قدرتی برای تغییر ندارند یا تغییرات مثبت، به طور ناپایدار محقق می‌شوند و آنومی، ساختارمند و ناظر به کل زندگی بشری را می‌سازد. با نگاه به ادبیات دورکیم، بسیاری از مفاهیم متضاد هم، آنومی را به نحو شایسته‌ای نشان می‌دهد که آنارشی و قاعده‌مندی و عدالت و بی‌عدالتی بخشی از این بدنه را تشکیل می‌دهند (رجب‌زاده و کوثری، ۱۳۸۱، ۴۱) و رنج، حاصل تولد شرایط آنومیکی است که

در آن طائر امید در آسمان آینده گم می‌شود؛ زیرا که یکی از مهم‌ترین عوامل ناامیدی را می‌توان وجود تبعیض‌های سیستماتیک (کشاورز، ۱۴۰۲، ۹۳) و شکاف طبقاتی دانست که دورکیم آن را در جامعه آنومیک دنبال می‌کند.

از دید جامعه‌شناسی می‌توان این سوال اساسی را طرح کرد که رنج، محصول عاملیت است یا ساختار یا هردو؟ این کشمکش بین جامعه‌شناسان در سخن آرچر واضح است که «مسئله ساختار و عاملیت به حق به قضیه اساسی در نظریه اجتماعی نوین بدل گشته است» (ریتزر و همکاران، ۱۳۹۳، ۵۷۳). مطالعات کوک^۱ (۲۰۲۳)، به ساختاری بودن رنج و چگونگی درک آن توسط کنشگران می‌پردازد. در این میان، در اندیشه خیام، آبشخور رنج، ساختار است تا عاملیت که در آنتی‌ناتالیسم نیز وزن زیادی در خلق رنج‌ها دارد. تصویر کامل آنتی‌ناتالیسم، شامل درک رنج حتمی و رها کردن آیندگان از آن به واسطه عدم تولید مثل است. خیام، در اشعار دیگری به همداستانی از بناتار که از رنج‌هایی چون گرسنگی و تجاوز و جنگ صحبت می‌کند (بناتار، ۲۰۱۷) که در زندگی انسان‌ها پدیدار می‌شوند و اغلب این موارد، ماهیتی ساختارگرایانه دارند، ساختار را به دلیل غلبه بر عاملیت و اراده آزاد انسانی مذمت می‌کند و بر این عقیده است که ساختار، رنج را به هر حال وارد زندگی می‌کند:

بر من قلم قضا چو بی‌من رانند پس نیک و بدش ز من چرا می‌دانند
دی بی‌من و امروز چو دی بی‌من و تو فردا به چه حجت‌م به داور خوانند

مارکس نیز، از نظام‌های استثمار به عنوان ساختار و رنج اجتماعی پرولتاریا سخن به میان می‌آورد. رنجی که کارگر می‌کشد و سرمایه‌داری غول‌آسایی که با پویایی خود دائماً ثروت و پول را از طبقات پایین می‌دزدد و با نیازمند و فقیر کردن آنها، رنجی دائمی را به وجود می‌آورد (خشک‌جان و تاجیک، ۱۳۹۴، ۱۰۱). در آنتی‌ناتالیسم، فشار اجتماعی، همان رنجی است که بر انسان‌ها اعمال می‌شود. با تولد نوزاد، رنج او شروع می‌شود و والدین و دیگران همواره در رنج کشیدن فرزند مسئول خواهند بود.

۳-۵. لذت در سایه رنج

رنج حقیقتی انکارناپذیر در عالم عستی و مورد درک وجدانی همه افراد بشر است. اما آنچه در این زمینه همواره اندیشه انسانی را که فطرتاً طالب لذت و سعادت است به خود مشغول کرده، چپستی این حقیقت و چگونگی مواجهه با آن است (مصباح و سعادت الحسینی، ۱۳۹۴، ۹). افلاطون، لذت را طعمه گناه می‌دانست. از نظر ارسطو نیز هدف خرد نه تضمین لذت که پرهیز از رنج است. از بدبینی این فضیلت‌باوران به «لذت‌طلبی» تا تاریخ حقیقی انباشته از هدونیسیم (لذت‌طلبی) بشر، فاصله‌ای بوده است که فلسفه در طی قرن‌ها کوشیده از آن بکاهد لذت برای ارسطو خیر مطلق یا نیک بختی نیست؛ بلکه یکی از اجزای اصلی و بسیار مهم آن است. از نظر ارسطو لذت دو قسم است: لذت جسمانی که باید در حد تعال از آن بهره برد و لذت عقلانی که بر لذت جسمانی برتری دارد (عمرانیان و علیزمانی، ۱۳۹۶). شوپنهاور زندگی انسان را بسان رودخانه‌ای می‌داند که در جایی میان خواهش‌ها و دست‌یابی به آن، در سیلان بوده و چنین است که هر گونه خواهشی در کنهش چیزی جز رنج را تولید نموده و با دست‌یابی به هر خواهش، دل زدگی در لوای احوال ملالت بار به سراغ مان خواهد آمد (شوپنهاور، ۱۴۰۱، ۷۲ به نقل از جهاندار لاشکی و ملایوسفی، ۱۴۰۲، ۴۶).

بنیان اصلی تفکر بناتار که اساساً بر مساله رنج و لذت قرار گرفته، رنج و لذت را سلاطینی معرفی می‌کند که وجود انسان و زندگی او باید با توجه به آنها معنا یابد. لازمه وجود یافتن، غلبه کردن رنج بر لذت‌هاست (خوشدل روحانی و دهقان سیمکانی، ۱۳۹۷، ۴۵۰). اما، دیوید بناتار، بین دو گزاره از اول نبودن و مردن تفاوت قائل می‌شود و معتقد است که منفعتی در به وجود آمدن

¹ Cook

نیست ولی وقتی انسان متولد شد، منفعت در این است که موجودیتش را حفظ کند (بناتار، ۲۰۱۷). این دیدگاه در تجارب زیسته آنتی‌ناتالیست‌ها نیز مشهود است به طوری که آنتی‌ناتالیست‌ها نه تنها نفی حیات را انتخاب نمی‌کنند بلکه تقلای محتاطانه برای بقاء دارند (مبین‌شهر و همکاران، ۱۴۰۳، ۸۶).

در آنتی‌ناتالیسم، خودکشی جایگاه برجسته‌ای ندارد زیرا که خود نوعی رنج است. پس هنگامی که چشمان انسان به هستی باز می‌شود، باید برای دوری از رنج و رسیدن به لذت تلاش کند و تنها باید آگاه شود تا چشمان فرزند بالقوه‌اش را به جهان باز نکند و در این واقعیت، با اگزیستانسیالیسم^۱ همراهی می‌شود چرا که در نظر سارتر، دلیلی برای زندگی کردن وجود ندارد اما زندگی می‌تواند معنا داشته باشد (نیکو و حسن‌زاده میرعلی، ۱۴۰۲، ۱۰۹). اگزیستانسیالیسم بر تصادفی بودن هستی، آزادی، مسئولیت و اصالت استوار است (لشگری‌تفرشی، ۱۳۹۷، ۵) و انسان در جهانی قدم گذاشته است که برای او ساخته نشده است و ماهیت انسان توسط خودش تکوین پیدا می‌کند (نیکو و حسن‌زاده میرعلی، ۱۴۰۲، ۱۰۳). در آنتی‌ناتالیسم و اگزیستانسیالیسم، انسان به جهان هستی وارد می‌شود بدون آنکه خود انتخاب کرده باشد و معنایی برای زندگی - فارغ از چیستی آن - پیدا می‌کند و در این خوانش نه یک پوچ‌گرایی عزلت‌گزین که خالق معناست.

در این بین، خیام هم‌صدا با بناتار با به میان کشیدن مفهوم لذت، معنایی برای بشر متولد شده معرفی می‌کند؛ معنایی که او را به تماشای تئاتر بناتار ترغیب کند:

ای دل چو زمانه می‌کند غمناکت ناگه برود ز تن روان پاکت
بر سبزه نشین و خوش بزی روزی چند زان پیش که سبزه بردم از خاکت

در اندیشه خیام نیز، انسان به هر روی متولد شده و پا به سالن تئاتر گذاشته است؛ اگر نمی‌بود و به تئاتر وجود نمی‌گذاشت، بهتر بود اما حال که وجود دارد، بهتر است از رنج‌ها بگذرد و چند صباح زندگی را به خوشی بگذراند و به اصطلاح، شل کند و لذت ببرد! تعداد بسیار رباعیات خیام، پافشاری او بر مهم دانستن این اصل را نشان می‌دهد:

چون لاله به نوروز قدح گیر به دست با لاله رخی اگر تو را فرصت هست
می‌نوش به خرمی که این چرخ کهن ناگاه تو را چو خاک گرداند پست

در روی دیگر سکه و در مکتب کنش متقابل نمادین، آنچه در لحظه و توسط کنشگران درک می‌شود اهمیت دارد کما اینکه در این مکتب، معانی در فراگرد انجام کنش که یک لحظه حال است، برای افراد موجودیت پیدا می‌کند و بدون کنش متقابل، معنایی ذاتی وجود ندارد (بهبهانی‌پور و شرف‌الدین، ۱۴۰۲، ۵۹) و خیام نیز، در تاکید بر حضور در لحظه و معنای دادن به آن به این مکتب نزدیک می‌شود. از سوی دیگر، انتخاب‌گری و غنیمت شمردن لحظه، از مقولاتی است که آنتی‌ناتالیست‌ها بر آن تاکید دارند (مبین‌شهر و همکاران، ۱۴۰۳، ۸۶).

در آنتی‌ناتالیسم، آدمی هدف مشخصی در جهان ندارد که خیام نیز این موضوع را به کرات به مخاطب نشان می‌دهد:

معلوم نشد که در طربخانه خاک نقاش ازل بهر چه آراست مرا

یا در بیت دیگری چنین می‌گوید:

¹ Existentialism

وز هیچ کسی نیز دو گوشم نشنود کین آمدن و رفتنم از بهر چه بود

ابیات وی با طرد مطلق بودن حقیقت و برساختی بودن آن به فلسفه نئو پراگماتیست‌ها (نورمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۰۶) نیز نزدیک می‌شود اما با این همه، خیام را نمی‌توان بی‌هدف دانست چراکه دیگر رباعیات او – چنانچه دیدیم – دعوتی ممتد به لذت‌جویی و غنیمت شمردن لحظه دارند و بیش از هر چیزی با آنتی‌ناتالیسم قرابت پیدا می‌کند و از طرفی، از تغییراتی که باید در شیوه زندگی اعمال کرد صحبت می‌کند که پای پساساختارگرایی را به میان می‌آورد که هدف از آن، خارج شدن از چارچوب ساختار و انکار حقایق در کالبد تغییرناپذیری آنهاست (قلی‌پورفرد میرزانلو، ۱۳۹۹).

لذت‌جویی و دم غنیمت‌شماری خیام را می‌توان واکنشی به فضای فکر و فرهنگی جامعه وی تعبیر نمود. در روزگار خیام، اشاعره با تئوریزه کردن دیدگاه‌های نقلی، به صورت مصیبت‌باری کارکرد عقل و لزوم بهره‌گیری از تجارب متعارف بشری را انکار و یا در حد نازلی کاهش دادند. از سوی دیگر مخالفت آنها با حق قیام علیه حاکم ظالم، زمینه را برای پذیرش ستم خلفای ستمگر و حکومت‌های دست‌نشانده آنها از سوی مردمان، فراهم ساخت (ظریفیان شریفی، ۱۳۷۶، ۶۶-۳۰۶). خشک‌دینی و تعصب افراطی اشاعره آنان را وامی‌داشت زندگی دنیوی و برخورداری از مواهب آن را ناچیز شمارند. از دیگر سو، قرن ششم و هفتم هجری عصر اوج‌گیری تصوف است. حمایت حاکمان وقت و بحران‌های اجتماعی – سیاسی عصر مغول و نابه سامانی جامعه، فرصت مناسبی در اختیار صوفیان قرار داد. ابن تیمیه، فقیه مشهور این عصر، ظهور فرقه رفاغیه و واداشتن مردم به سستی و تسلیم‌طلبی را بزرگ‌ترین عامل غلبه مغولان می‌داند. برخی حاکمان نیز از حامیان مهم شیوخ صوفی به شمار می‌آمد و املاک زیادی وقف آن‌ها کرد (حسین‌زاده، ۱۳۸۰).

تسلیم در تصوف، جایگاه والایی دارد به نحوی که پذیرش ظلم و خوار و ذلیل کردن نفس بخشی از سلوک عارفانه و رهیافتی تربیتی بوده که مایه شادکانی مریدان می‌گشت. جنبه عملی، فقر نیز یکی از مقامات طریقتی و سلوکی به حساب آمده است. خواجه عبدالله انصاری از بین یکصد مقام عرفانی، مقام فقر را چهل و هشتمین مقام می‌داند (انصاری، ۱۳۷۵). در میان صوفیان، زهد در قالب ریاضت‌های نفسانی بروز و ظهور پیدا کرده است و اصولاً زهد، بدون ریاضت کشیدن امکان ندارد. به مصادیق مختلفی از ریاضت که شامل ترک طعام و مسکن و لباس و غیر آن در آثار متصوفه اشاره شده است (غزالی، ۱۳۸۶).

خیام به عنوان فیلسوف ریاضیدان و عقل‌گرا، در اعتراض به بی‌اعتنایی نسبت به دنیا و تفاخر به عدم استحمام و گدایی و بیماری و سایر خرافات رایج در زمانه‌اش خواستار استفاده و لذت بردن از فرصت‌هایی است که زندگی برای انسان فراهم کرده است.

تا چند زنم به روی دریاها خشت بیزار شدم ز بت پرستان کنشت
خیام که گفت دوزخی خواهد بود که رفت به دوزخ و که آمد ز بهشت

۳-۶. نردبان رنج

در مکتب آنتی‌ناتالیسم، نبودن بر بودن ترجیح دارد مشروط بر آن که ذاتی و معطوف به عدم باشد و فرد متولد نشده، هیچگاه متولد نشود. این، بهترین حالت و خوشبختی قلمداد می‌شود. سوفوکل^۱ در ادیپ در کولونوس می‌گوید که به دنیا نیامدن، فراتر از

^۱ Sophocles

همه چیز، بهترین است، اما وقتی فردی روشنایی روز را دیده باشد، بهتر آن است که سریعاً به جایی که از آن آمده است برگردد... (گانی^۱ و همکاران، ۲۰۲۲، ۲۴). علاوه بر سوفوکل، بسیاری از اندیشمندان نیز این تفکر را یا عیناً به شکل وی یا کمی متفاوت‌تر بیان کرده‌اند. ابوالعلا معری نیز در آرزوی بازگشت به عدم و مرگ می‌گوید: گشایشی در زندگی برایش نیست و اگر کسی زندگی مرا در ازای یک لاشه مردار بخرد با او معامله می‌کنم و پشیمان نخواهم شد (مقتدائی، ۱۳۸۵، ۱۶۱). هاینریش هاینه نیز در همین مضمون گفته است: خواب خوب است مرگ اما بهتر. اما مطمئناً بهترین چیز این است که متولد نشده باشید (بناتار، ۲۰۰۶، ۱۸). فلاسفه بدبین زندگی را اساساً ناامیدکننده می‌داند. آگاهی، خودآگاهی و عقلانیت، یعنی همان چیزهایی که ما را انسان می‌سازند، علل نارضایتی ما هستند. گیاه آگاهی محدودی دارد و بنابراین رنجی نمی‌کشد. به نظر می‌رسد حشرات، حتی باهوش‌ترین آنها، کمتر از پرندگان رنج می‌برند (میلر^۲، ۲۰۱۵).

مع الوصف، خیام نیز که رنج زورگار را چشیده در رباعیات خود به کنکاش و تاملی فلسفی در این باره می‌پردازد. رباعیات او جستجو و گذاری فردی، جهانی و تاریخی در پاسخ به این سوال که آیا شادی وجود دارد؟ ترتیب ارائه رباعیات نشان می‌دهد که بخش اول از فرآیند استدلال منطقی - استقرایی پیروی می‌کند. خیام از این طریق از سطح ظاهری رنج و ناخشنودی به زنجیره عمیق‌تر علل آنها می‌پردازد تا به پرسش خود پاسخ دهد. پرسش او با خوداندیشی وجودی توأم با شک و تردید در مورد زندگی آغاز شده، او را به سرزنش کردن زمان، افلاک و سپس مسائل مربوط به شانس و سرنوشت سوق می‌دهد. خیام بلافاصله متوجه می‌شود که توضیحی برای معمای هستی ندارد و پاسخ فقط نزد خداست و برای پاسخ به خدا متوسل می‌شود. آنگاه است که صدای ساقی را از «میخانه» درونی خود می‌شنود، که در مجموعه‌ای از رباعیات به او پاسخ می‌دهد (تمجیدی، ۲۰۲۴).

چون حاصل آدمی در این شورستان جز خوردن غصه نیست تا کندن جان
خرم دل آنکه زین جهان زود برفت و آسوده کسی که خود نیامد به جهان

در رباعی بالا، خیام نیز همانند اندیشمندانی که از آنان سخن رفت، درجات خوشبختی را بسان پله‌های نردبانی که به بهشت آسایش می‌رسد نشان داده است و بالاترین پله مربوط به نامدگان است؛ آنهایی که از اول پا به جهان نگذاشته‌اند و هیچگاه وارد شورستان - به تعبیر خیام - نخواهند شد. در درجه پایین‌تر، افرادی قرار دارند که هرچه زودتر جهان را ترک کرده‌اند و همچون توصیه سوفوکل، سریعاً به جایی که از آن آمده‌اند برگشته‌اند.

در رتبه بعدی، نوادری قرار دارند که هستند و خوشی‌های زندگی آنان بیشتر از ناخوشی‌هایش است و در رتبه آخر افرادی قرار دارند که رنج‌هایشان بیشتر از خوشی‌هایشان است و زندگی سختی را می‌گذرانند. به نظر دیوید بناتار، مورد آخر همان جایی است که بیشتر انسان‌ها در آن با انواعی از رنج به سر می‌کنند (بناتار، ۲۰۰۶، ۹۱ - ۹۲).

رتبه‌های نردبان رنج بر اساس مقدار رنجی که انسان در آن می‌کشد، تقسیم شده است و قاعده کلی خوشبختی بر کمینه کردن رنج تا مطلق ساختن آن حتی به قیمت نبودن، استوار است. خیام با به کار بردن عبارت «تا کندن جان» نشان می‌دهد که رنج، تمام‌شدنی نیست تا انسان مرگ را در آغوش بکشد پس هر چقدر کمتر از این زندگی سراسر رنج تجربه شود، آسودگی بیشتر است. مفهوم پایداری رنج نیز در مطالعه مبین‌شهر و همکاران (۱۴۰۳، ۷۳) نشان می‌دهد رنج‌ها در طول زندگی از بین نمی‌روند بلکه فقط تغییر شکل می‌دهند.

¹ Gouni

² Miller

۳-۷. بی‌کارکردی تولد

سقراط جمله معروفی دارد که می‌گوید زندگی بررسی نشده ارزش زیستن ندارد. فلاسفه بدبین پار را از این هم فراتر گذاشته ادعا می‌کنند که سقراط فرمول خود را دقیقاً برعکس بیان کرده است. تنها زمانی که زندگی به طور کامل بررسی شود، بی‌ارزشی آن آشکار می‌شود. ۲۵۰۰ سال پس از مرگ سقراط، بررسی‌های علمی متعددی صورت گرفته است (از جمله بررسی‌های گالیه، داروین، انیشتین و هاوکینگ) که پرده از جهانی فاقد مرکز برمی‌دارد. در نهایت، بدبینی در غرب توسط آرتور شوپنهاور به یک سیستم تبدیل می‌شود که بینش‌های غنی در مورد ماهیت میل انسان و امکان خوشبختی در یک کیهان مادی ارائه می‌دهد. تولدستیزی با این ایده که تولد نه دارای ارزش مثبت که دارای ارزش منفی است، از ابتدا بخشی از فلسفه بدبینی بوده است. در ده سال گذشته، تولدستیزی به سیستم خاص خود تبدیل شده، تولدستیزانِ امروزی تا آنجا پیش می‌روند که انقراض داوطلبانه گونه‌ها را از طریق اجتناب از تولید مثل توصیه می‌کنند.

بناتار استدلال می‌کند که زندگی یک آسیب است، چه مردم متوجه آن باشند چه نباشند لذا باید از تکثیر زندگی و آسیب رساندن اجتناب کرد. پری استدلال می‌کند که زندگی یک آسیب است، اما این در مواجهه با معنا اهمیتی ندارد. بنابراین، ما باید از تولید مثل اجتناب کنیم زیرا زندگی یک آسیب است و راه‌هایی که ما وجود را برای خود و یکدیگر توجیه می‌کنیم، وهم‌آلود هستند. بهترین انواع معنا، معانی فرهنگی هستند. این معانی بی‌چون و چرا هستند و مبنایی اساسی برای عمل فراهم می‌کنند. همه معانی مسری هستند، حس دوام کاذب را حفظ می‌کنند، توهم کنترل را ارائه می‌دهند و نوعی داستان را روایت می‌کنند. ادلمن^۱ از عمل‌گراترین مخالفان تولد است. استدلال او علیه تولید مثل، علیه خشونت خودِ معناست. بناتار می‌خواهد ما از فرزندان دوری کنیم زیرا کودکان از آسیب‌های زندگی رنج می‌برند. پری می‌خواهد ما از تولید مثل دوری کنیم زیرا معانی واهی هستند و زندگی بدون معنا ارزش زیستن ندارد. ادلمن می‌خواهد ما از فرزندان دوری کنیم زیرا کودکان ما را به آینده گره می‌زنند. آینده جایی است که سیستم‌های معنا در آن لنگر انداخته‌اند و سیستم‌های معنا در زمان حال خشونت ایجاد می‌کنند. از نظر ادلمن، جهان از دو نوع انسان تشکیل شده است، «آینده‌گرایان تولیدمثل‌گرا» که لذت را با معنا معامله می‌کنند و «همجنس‌گرایان» که معنا را فدای لذت طاقت‌فرسا در زمان حال می‌کنند. به گفته ادلمن، جامعه همیشه به نفع آینده‌گرایان نظم می‌یابد (میلر^۲، ۲۰۱۵).

مفهوم بی‌کارکردی تولد، نگاهی عمیق و انتقادی به معنای وجود انسان دارد که در آن، اگرچه انسان می‌تواند به زندگی خود معنا دهد، اما هیچ کارکردی اساسی برای جهان پیرامون ندارد. این دیدگاه که در اندیشه خیام، آنتی‌ناتالیسم و اگزیستانسیالیسم مشترک است، بر این تأکید دارد که معنا دادن به زندگی بیشتر برای کاهش رنج فردی انجام می‌شود، اما در سطح کلی‌تر، انسان نمی‌تواند نیازی از جهان را برطرف کند.

خیام با نگرشی فلسفی، انسان را موجودی بدون کارکرد مطلوب برای جهان معرفی می‌کند:

از آمدنم نبود گردون را سود وز رفتن من جلال و جاهش نفزود
وز هیچ کسی نیز دو گوشم نشنود کین آمدن و رفتنم از بهر چه بود

¹ Edelman

² Miller

این رباعی به وضوح نشان می‌دهد که تولد انسان هیچ منفعتی برای جهان ندارد و حتی گاهی می‌تواند پیامدهای منفی، یا کژکارکردی، ایجاد کند. در مکتب آنتی‌ناتالیسم نیز، تولد انسان به دلیل پیامدهای زیان‌باری مانند مشکلات زیست‌محیطی، جنگ‌ها، و بی‌عدالتی، امری زیان‌آور قلمداد می‌شود (راسانن و هری، ۲۰۲۳، ۸۲۹).

در رباعی دیگری، خیام بی‌فایده بودن وجود انسان برای جهان را به شکلی دیگر بیان می‌کند:

بس که نباشیم و جهان خواهد بود نی نام ز ما و نی نشان خواهد بود
زین پیش نبودیم و نبد هیچ خلل زین پس چو نباشیم همان خواهد بود

این اشعار نه تنها با نگاه آنتی‌ناتالیسم بلکه با تأکید بر کژکارکرد بودن انسان همسو هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

عنوان پژوهش عبارت است از پژوهش‌های پنهان: نشانگان آنتی‌ناتالیسم در برخی از اشعار خیام از نگاه جامعه‌شناختی و هدف این است که نشانه‌هایی از مکتب آنتی‌ناتالیسم را که به معنای غیراخلاقی بودن تولد در اعتقاد به وجود رنج در جهان است در برخی از اشعار خیام نشان دهیم. در این پژوهش سعی شد بخش عمده‌ای از آن نمایان شود و بازخوردها، در قالب خرده مقولات فربهی ساختار و تبخیر عاملیت، لذت در سایه رنج، نردبان رنج، بی‌کارکردی تولد و عدالت در محاق نمایش داده شد که نشان‌دهنده سلطه ساختار بر عاملیت است به همین دلیل مقوله مرکزی، فربهی ساختار به معنی بیش از حد متورم شدن آن انتخاب شد و در جایی که ساختار متورم است، عاملیت به آرامی تبخیر می‌شود و عاملان جایی در ساختار نخواهند داشت.

وقتی خیام از رنج، درد و اندوه بعد از تولد صحبت می‌کند، این نکته پدیدار می‌شود که ساختار، حمایت کاملی از عاملان اجتماعی نمی‌کند و عاملان آرام آرام از خودبیگانگی را تجربه می‌کنند. ارتباط لذت در سایه رنج با مقوله مرکزی، به زیستن لذت‌جویانه در رنجی که ساختار تولید می‌کند باز می‌گردد و بیان می‌کند اگرچه ساختار، عاملیت را له می‌کند اما عاملیت نیز باید با همه این فشارها، از زندگی بهره‌جوید و لذت ببرد. ارتباط نردبان رنج با مقوله مرکزی، به رجحان نبودن بر بودن به دلیل فشارهای ساختار مربوط می‌شود که البته این نبودن، نبودن ذاتی و عدمی است. عدالت در محاق به عنوان مقوله دیگر، یکی از فشارهای ساختارین را که در مقوله مرکزی وجود دارد، بیان می‌کند؛ به عبارت دیگر، یکی از نشانه‌های فربهی ساختار در جهان، بی‌عدالتی است. بی‌کارکردی تولد نیز در ارتباط با مقوله مرکزی بیان می‌کند از آنجایی که عاملیت بخار می‌شود و جایگاهی در جهان هستی ندارد، تولد او ارزش افزوده‌ای به جهان نمی‌دهد.

پژواک‌های پنهان، بازتاب صدای رنج بنیان خیام از آنتی‌ناتالیسم در فرار از دنیای مصیبت‌آلود است که در لفافه‌ای از شکوه اما با زمزمه‌ای شعرآلود و صدایی آرام، تولد را به دادگاه منطق می‌کشاند. در شعر خیام، عاملیت، همچون کارگر بخت برگشته داستان مارکس، رنج را به دوش می‌کشد و در کنج قفسی که ساختار، با همه عظمتش دایما برای او می‌سازد، زندگی ناپایدار ویتگنشتاینی را که ناگاه به مرگ تبدیل می‌شود، سر می‌کند و بدون اینکه در چنین وضعیت آنومیکی قدرت چندانی برای تغییر وضع و کشتن رنج با شمشیر اختیار خود داشته باشد، در اندیشه ساختارگرایان ذوب می‌شود؛ این، داستان مشترک خیام و آنتی‌ناتالیسم است. خیام این عاملیت بدبخت را که ناخواسته خود را در جهنم ساختار یافته است، به لذت بردن و لبخند در زمان حال که در آرمان کنش متقابل نمادین به عنوان دریافتن لحظه به اوج خود می‌رسد، فرا می‌خواند و انسان را از فزون کردن رنج نهی می‌کند تا تعادلی که کارکردگرایی در پی آن است، محقق شود. نظریات جامعه‌شناسانی چون مارکس، وبر و دورکیم و متفکرانی چون کی‌یر کگور و فرانکل، اگرچه رنج بشر را می‌بینند، اما آن را بن‌مایه تغییراتی جهت پیشرفت و دارای کارکرد

می‌دانند در حالی که در آنتی‌ناتالیسم، رنج وجود دارد اما هیچگاه به نفع بشر نیست که این تفکر در نظرات دیوید بناتار و شوپنهاور، منعکس شده است.

تفاوت دیگر خیام و آنتی‌ناتالیسم در میزان ضرورت انسان است که خیام بیشتر انسان را رنجور می‌بیند حال آن که در اندیشه آنتی‌ناتالیسم انسان رنجور و رنج‌ساز است و بر همین اساس، تفکر آنتی‌ناتالیسم، اعم‌تر از تفکر خیام به نظر می‌رسد. آنتی‌ناتالیسم از رنج شروع می‌شود و در رنج به پایان می‌رسد؛ رنجی که جامعه‌شناسانی چون مارکس، وبر و دورکیم و فیلسوفانی چون شوپنهاور، بناتار و نیچه در صور آن دمیده‌اند تا صدایش را همگان به گوش جان بشنوند و بدانند این حقیقت، کتمان شدنی نیست. آدمی با گریه متولد و با مرگی که از آن فرار می‌کند، غافلگیر می‌شود؛ اما این تمام ماجرا نیست و بین تولد و مرگ، بی‌شمار رنج به انتظار انسان نشسته است که بدون هیچ زحمتی، بر سر او فرود آید؛ خیام این منتظران نانجیب را حاصل فلک ساختارینی می‌داند که خود مجبور است! فلکی که باید استخوان‌های بشر را خرد کند، روحش را چون کاغذ مچاله سازد و آتش زند و وجودش را در ورطه ترس، اضطراب، ناامیدی و در یک کلام جهنم حیات به بدترین شکل و در تنهاترین حالت ممکن رها کند و انسان رنجور، دیگران را نیز همچون خود، آلوده رنج می‌کند و این پاندمی بی‌شاخ و دم اینگونه بارور می‌شود. این است انسان؛ موجودی رنج خیز و رنج‌رسان که اگر نمی‌بود هیچ رنجی سبز نمی‌شد و دیگران نیز متحمل رنج نمی‌گشتند. در این جهنم جهان که هیچ چیز جای خود نیست،

خیام و آنتی‌ناتالیسم یک روح در دو کالبد از بی‌عدالتی سخن می‌گویند. اگر از پنجره آنتی‌ناتالیسم به جهان نگاه کنیم، خواهیم گفت که بزرگترین قمار، حیات آدمی است و باخت حتمی؛ پس خوشا به حال آنان که در قول سوفوکل، هرگز زاده نشده‌اند اما تکلیف‌زاده‌شدگان چیست؟ خیام با سوالی آشکار، پاسخ می‌دهد: سود ما برای جهان چیست؟ پس ای برادر، شل کن و لذت ببر. تنها بهره تو از زندگی همین است و بس. تو متولد شده‌ای؛ از رنجی که داری لذت ببر.

سپاسگزاری

نگارندگان بر خود لازم از آقای دکتر صفر حیاتی به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند و از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای علمی سپاسگزاری نمایند.

تعارض منافع

مقاله حاضر فاقد هر نوع تعارض منافع می‌باشد.

منابع

- اعوانی، شهین. (۱۳۹۹). تئودیه یا عدل الهی از دیدگاه لایب‌نیتس. *پژوهش‌های فلسفی*، ۱۴ (۳۰)، ۱-۱۹.
- اکبری، ابراهیم، کردفیروزجایی، یارعلی. و آقایی، اصغری. (۱۴۰۰). نقد و بررسی طبیعت انسان از منظر نیچه با تأکید بر آراء علامه جعفری. *اندیشه‌های فلسفی و کلامی*، ۱ (۲)، ۵۳-۸۱.
- انصاری، عبدالله. (۱۳۷۵). *منازل‌الساثرین*. قم: دارالعلم.
- اورنیش دین. (۱۳۷۷). *عشق و زندگی: درمان بیماری‌های جسمی و روانی با عشق و مهریانی*، ترجمه پورش، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی. *پژوهش*، ۳ (۲)، ۱۵-۴۴.

- برزگری، سیدعابدین. (۱۳۹۶). نقد و بررسی علل از خودبیگانگی از منظر فویرباخ و کارل مارکس. *آیین حکمت*، ۹ (۳۳)، ۷-۳۰.
- بهبهانی‌پور، عبدالحسن و شرف‌الدین، سیدحسین. (۱۴۰۲). ارزیابی انتقادی رویکردهای مکتب کنش متقابل نمادین. *معرفت فرهنگی/اجتماعی*، ۱۴ (۳)، ۴۷-۶۴.
- جهاندار لشکی، پیام. و ملایوسفی، مجید. (۱۴۰۲). ناپیدایی گذرای رنج و ظهور ناپایدار لذت در نظام فلسفی شوپنهاور. *فلسفه غرب*، ۲ (۴)، ۱۱۶۴-۲۸۲۱.
- حیبی، کیومرث، علی‌زاده، هوشمند، مرادی‌مسیحی، وراز، ولدبیگی، سیوان. و وفایی، ساسان. (۱۳۹۰). بررسی و تحلیل عدالت اجتماعی در ساختار فضایی شهر سهندج. *آرمانشهر*، (۷)، ۱۰۳-۱۱۲.
- حسینی‌زاده، سیدمحمدعلی. (۱۳۸۰). *اندیشه سیاسی محقق کرکی (ویرایش دوم)*. قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- خدادادی، صدیقه و دانشور، حسین. (۱۴۰۰). بررسی مفهوم از خودبیگانگی و نسبت آن با دین و اقتصاد از منظر مارکس با توجه به مفهوم معنای زندگی. در *مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس بین‌المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق* (صص ۱-۱۷). تهران.
- خوشدل‌روحانی، مریم و دهقان‌سیمکانی، رحیم. (۱۳۹۷). فضیلت عدم‌وجود: نقدی بر رویکرد بناتار درباره ترجیح اخلاقی عدم‌وجود. *اخلاق و تاریخ پزشکی*، (۱۱)، ۴۴۸-۴۵۹.
- خوشکجان، زهرا و تاجیک، محمدرضا. (۱۳۹۴). رنج کنش‌زا و ریشه‌های انقلابی آن در اندیشه سیاسی مارکس. *پژوهش‌های نظری سیاست*، (۱۸)، ۱۰۱-۱۲۵.
- خوشکجان، زهرا. (۱۳۹۴). مفهوم رنج و تأثیر آن در شکل‌گیری هویت و کنش اجتماعی در جامعه‌شناسی دین وبر و دور کیم. در *مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین‌المللی علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی* (صص ۱-۱۰). فارس.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۶۴). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
- رجب‌زاده، احمد و کوثری، مسعود. (۱۳۸۱). آنومی سیاسی در اندیشه دور کیم. *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، (۱)، ۳۱-۴۵.
- رستمی، محمد حسن؛ قرائی، فیاض، جلالیان اکبرنیا، علی و موسوی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۲). رهایی از رنج در آموزه‌های قرآنی و بودایی. *آموزه‌های قرآنی*، ۱۰ (۱۸)، ۵۱-۸۲.
- رفعت‌جاه، مریم. (۱۴۰۳). بی‌فرزندی اختیاری: مطالعه‌ای بر تجربه زیسته زوجین تهرانی. *پژوهش‌های زنان*، ۱۵ (۴۹)، ۳۷-۷۰.
- ریتز، جورج. (۱۳۹۷). *نظریه جامعه‌شناسی ترجمه ناییبی*، تهران: نشر نی.
- سرانجام، امین. و محمدی، محتشم. (۱۳۹۵). اگزیتانیسم در رباعیات خیام. *مطالعات ایران‌شناسی*، ۱۵ (۳۰)، ۸۱-۹۹.
- شیری، طهمورث. و عظیمی، ندا. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی تحلیل محتوای کیفی و هرمنوتیک. *مطالعات جامعه‌شناختی*، ۱۴ (۱۵)، ۷۹-۹۹.
- صادقی سمرجانی، حسن و یحیایی، علی. (۱۳۹۷). خیام در مقام اعتراض به سیاست‌های خردستیز عصر سلجوقی، سبک‌پژوهی و مطالعات گونه‌های ادبی، ۲ (۵)، ۱۴۴-۱۲۷. <https://doi.org/10.22055/jrp.2018.15434>
- صادقیان، محمدعلی. (۱۳۷۹). درون‌مایه‌های درد و رنج در شعر فرخی یزدی. *کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی*، ۱ (۱)، ۱۱-۲۲.
- ظریفیان شریفی، غلامرضا. (۱۳۷۶). دین و دولت در اسلام: بررسی نظری از آغاز تا پایان خلافت راشدین. تهران: میراث ملل.
- عباس‌زاده، محمد. (۱۳۹۱). تأملی بر اعتبار و پایایی در پژوهش‌های کیفی. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۳ (۴۵)، ۱۹-۳۴.
- عقدایی، تورج. و خادم، هاجر. (۱۳۹۲). معنای زندگی در اندیشه خیام. در *مجموعه مقالات هشتمین کنفرانس بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی*. زنجان.
- علوی‌مقدم، مهیار و صادقی‌منش، علی. (۱۳۹۴). مکتب اخلاقی خیام: اصالت فایده و گریز از خودکامگی در رباعیات خیام. *پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی*، ۷ (۲۵)، ۵۵-۸۴.
- عمرانیان، سیده نرجس و زمانی، امیرعباس علی. (۱۳۹۶). لذت و معنای زندگی از دیدگاه ارسطو. *آینه معرفت*، ۱۷ (۱)، ۱۰۷-۱۳۴.
- غزالی، محمد. (۱۳۸۶). *احیاء علوم الدین*، ترجمه خدیو جم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- غلامپور آهنگر، ابراهیم. (۱۳۸۴). درآمدی بر مفهوم توسعه اجتماعی. دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره ۷۴۹۶، صص ۱-۳۹.
- قدیری یگانه، شبنم، آذر، اسماعیل. و زیرک، ساره. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی معنای رنج در اندیشه ویکتور فرانکل و مولانا. *مطالعات ادبیات تطبیقی*، ۵ (۱۶)، ۶۲-۹۳.
- قربان‌نیا، ناصر. (۱۳۸۳). عدالت و حقوق. *قبسات*، ۹ (۳۲)، ۵۱-۸۰.
- کشاوری، خدیجه. (۱۴۰۲). امید و ناامیدی در جامعه ایران: مطالعه موردی دانشجویان تهران. *پژوهش‌های فرهنگی ایران*، ۱۶ (۳)، ۹۳-۱۲۰.
- کمال‌جو، مصطفی، دهنوی، محمود، نورایی، الیاس و اکبرنجاج، نسیم. (۱۳۹۳). نیپیلیسم وجودی در اندیشه خیام و ابوماضی. در *مجموعه مقالات دومین همایش ملی ادبیات تطبیقی* (صص ۱۳۶۱-۱۳۸۸). دانشگاه رازی.
- لاجوردی، فاطمه و ابراهیمی، زینب. (۱۳۸۸). مفهوم رنج از دیدگاه مولانا. *پژوهش‌های دینی*، ۳ (۵)، ۴۹-۶۵.
- لشگری تفرشی، احسان. (۱۳۹۷). تبیین عاملیت ذهن در فهم فضای جغرافیایی در چارچوب اگزیستانسیالیسم با تأکید بر آرای ژان پل سارتر. *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۸ (۳۲)، ۱-۱۵.
- لیگوتی، توماس. (۱۴۰۱). *توطئه علیه نسل بشر*، ترجمه: شبرنگ، تهران: پام.
- مبین شهیر، سعید. (۱۴۰۳). مطالعه کیفی تجارب زیسته ضدتالیسم‌های ایرانی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تبریز، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی.
- محسنی ده یعقوبی، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی مضامین اجتماعی در شعر انوری ابیوردی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- مرادی، پرنا، کلهرنیا، بیژن و قنبری، نوذر. (۱۳۹۷). ساختارگرایی و تأثیر آن بر برنامه‌ریزی شهری. *مدیریت محیط‌زیست*، ۱۱ (۴۲)، ۱۸۷-۲۱۱.
- مصباح، مجتبی و سعادت‌الحسینی، سیدمجتبی. (۱۳۹۴). تحلیل مفهوم رنج از منظر فلسفی. *حکمت اسلامی*، ۲ (۱)، ۹-۳۱.
- مقتدایی، محمود. (۱۳۸۵). ابوالعلاء معری کیست و چه می‌اندیشد؟ فرهنگ و ادب، ۲ (۲)، ۱۳۹-۱۶۴.
- موثقی، سیداحمد. (۱۳۸۳). توسعه: تحول مفهومی و نظری. *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ۶۳ (۶۳)، ۲۲۳-۲۵۲.
- میرزایی، طاهره و گرجی، مصطفی. (۱۳۹۲). بررسی ماهیت و مفهوم درد و رنج در اشعار طاهره صفارزاده. *پژوهش‌های ادبی و بلاغی*، ۱ (۴)، ۱۰-۲۵.
- نصرتی، یحیی. (۱۳۸۵). مکتب رنج: خوانش کی‌یرکگور از رنج در مسیحیت. *نقد و نظر*، ۱۱ (۳۴)، ۲۴۷-۲۷۸.
- نیکو، رضا و حسن‌زاده میرعلی. (۱۴۰۲). ویژگی‌های اگزیستانسیالیسم در داستان‌های مصطفی مستور. *پژوهش‌های متون ادبی*، ۲۷ (۹۷)، ۹۹-۱۲۸.
- هزارجریبی، جعفر. (۱۳۹۰). بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران). *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۲ (۴۳)، ۴۱-۶۲.
- یوسفی، صفر. (۱۳۸۸). علل افول علوم عقلی در عصر سلجوقی. *فقه و تاریخ تمدن*، ۵ (۲)، ۱۷۳-۲۰۰.

References

- Abbaszadeh, M. (2012). A reflection on validity and reliability in qualitative research. *Applied Sociology*, 23 (45), 19-34. (In Persian)
- Aghdaei, T., & Khadem, H. (2013). Meaning of life in Khayyam's thought. In *Proceedings of the 8th International Conference of the Association for the Promotion of Persian Language and Literature*. Zanjan. (In Persian)

- Akbari, E., Kordfirouzjaei, Y., & Aghaei, A. (2021). A critique and examination of human nature from Nietzsche's perspective with emphasis on Allameh Jafari's views. *Andisheh-ha-ye Falsafi va Kalami*, 1 (2), 53–81. (In Persian)
- Alavimoghadam, M., & Sadeghimanesh, A. (2015). Khayyam's ethical school: Utilitarianism and avoidance of authoritarianism in Khayyam's quatrains. *Research Journal of Didactic Literature*, 7 (25), 55–84. (In Persian)
- Ali, F., & Khattak, A. H. (2021). Islam, Atheism and Anti-natalism: A critical analysis. *Journal of Humanities, Social and Management Sciences (JHSMS-Asia)*, 2(2), 228-239. <https://doi.org/10.47264/idea.jhsms/2.2.17>
- Ansari, A. (1996). *Manazel al-Sa'erin* (Stations of the wayfarers). Qom: Dar al-Elm. (In Persian)
- Avani, S. (2020). Theodicy or divine justice from Leibniz's perspective. *Philosophical Researches*, 14 (30), 1–19. (In Persian)
- Barzegari, S. A. (2017). Critique and examination of the causes of alienation from the perspective of Feuerbach and Karl Marx. *Ayin-e Hekmat*, 9 (33), 7–30. (In Persian)
- Behbahani-Pour, A., & Sharaf al-Din, S. H. (2023). A critical evaluation of the approaches of the symbolic interactionism school. *Ma'refat-e Farhangi-Ejtemai*, 14 (3), 47–64. (In Persian)
- Benatar, D. (2006). *Better never to have been: The harm of coming into existence*. OUP Oxford.
- Benatar, D. (2017). Kids? Just say no. *aeon*. <https://aeon.co/essays/having-children-is-not-life-affirming-its-immoral>
- Benatar, D. (2017). *The human predicament: A candid guide to life's biggest questions*. Oxford University Press.
- Bolea, S. (2019). Antihumanism in the Works of E.M. Cioran and Thomas Bernhard. *Philobiblon Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities*. XXIV. 79-89. <https://doi.org/10.26424/philobib.2019.24.1.04>
- Bowra, C. M. (1946). The lyrical poetry of Thomas Hardy. (*No Title*).
- Coates, K. (2014). *Anti-natalism: Rejectionist philosophy from Buddhism to Benatar*. 1st Edition Design Pub.
- Cook, J. A. (2023). Beyond the agricultural "suffering slot": Structural agency in US farm work. *Anthropology of Work Review*, 44(2), 69-80.
- Dash, S. S. (2021), Life after the wars: Anti-Natalism, history and the theater. *Dogo Rangsang Research Journal*, 11(5), 112-127
- Dehkhoda, A. A. (1985). *Loghatnameh* (Dictionary). Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Diehl, U. (2009). Human suffering as a challenge for the meaning of life. *An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts*, 4(2), 36-44.
- Frost, L., & Hoggett, P. (2008). Human agency and social suffering. *Critical social policy*, 28(4), 438-460.
- Gangopadhyay, A. k. (2008), Antinatalism in English Poetry: A Study of Blake, Hardy and MacNeice, Department of English, J.K. College, Purulia, Unpublished paper.
- Ghadiri Yeganeh, S., Azar, E., & Zirak, S. (2021). A comparative study of the meaning of suffering in the thought of Viktor Frankl and Rumi. *Comparative Literature Studies*, 5 (16), 62–93. (In Persian)
- Ghazali, M. (2007). *Ihya' 'Ulum al-Din* (Revival of religious sciences) (H. Khadiv Jam, Trans.). Tehran: Elmi va Farhangi Publishing. (In Persian)

- Gholampour Ahangar, E. (2005). *Introduction to the concept of social development*. Political Studies Office of the Islamic Parliament Research Center, Serial No. 7496, 1–39. (In Persian)
- Ghorban Nia, N. (2004). Justice and rights. *Qabasat*, 9 (32), 51–80. (In Persian)
- Gholipour Mirzanlou, R. (2020). Examining post-structuralist characteristics and the effective role of education on it. In *Proceedings of the 3rd International Conference on Psychology, Educational Sciences and Social Studies* (pp. 1–8). Hamedan. (In Persian)
- Gouni, O., Jarašiūnaitė-Fedosejeva, G., Kömürçü Akik, B., Holopainen, A., & Calleja-Agius, J. (2022). Childlessness: concept analysis. *International journal of environmental research and public health*, 19(3), 1464.
- Habibi, K., Alizadeh, H., Moradi-Masihi, V., Valadbeigi, S., & Vafaei, S. (2011). Examination and analysis of social justice in the spatial structure of Sanandaj city. *Armanshahr*, (7), 103–112. (In Persian)
- Hezarjaribi, J. (2011). Examining the sense of social justice and factors affecting it (Case study of Tehran city). *Applied Sociology*, 22 (43), 41–62. (In Persian)
- Horie, S. (2021). The Ethic of “CODE”—To Pro Mortalism and Antisurvivalism from Antinatalism. In *International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 31–36). Cham: Springer International Publishing.
- Hosseinzadeh, S. M. A. (2001). *Political thought of Mohaghegh Karaki* (2nd ed.). Qom: Bustan-e Ketab Institute. (In Persian)
- Iman, M. T., & Nowshadi, M. R. (2011). Qualitative content analysis. *Pazhuhesh*, 3(2), 15–44. (In Persian)
- Jahandar Lashaki, P., & Mollayousefi, M. (2023). The transient invisibility of suffering and the unstable manifestation of pleasure in Schopenhauer’s philosophical system. *Western Philosophy*, 2 (4), 1164–2821. (In Persian)
- Kamaljou, M., Dehnavi, M., Nouraei, E., & Akbarnataj, N. (2014). Existential nihilism in the thought of Khayyam and Abu Madi. In *Proceedings of the 2nd National Conference on Comparative Literature* (pp. 1361–1388). Razi University. (In Persian)
- Karuga, F. F., Szmyd, B., Petroniec, K., Walter, A., Pawełczyk, A., Sochal, M., ... & Gabryelska, A. (2022). The causes and role of antinatalism in Poland in the context of climate change, obstetric care, and mental health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 13575.
- Keshavarz, K. (2023). Hope and hopelessness in Iranian society: A case study of university students in Tehran. *Iranian Cultural Research*, 16 (3), 93–120. (In Persian)
- Khodadadi, S., & Daneshvar, H. (2021). Examining the concept of alienation and its relation with religion and economy from Marx’s perspective with regard to the concept of meaning of life. In *Proceedings of the 4th International and National Conference on Management, Accounting and Law Studies* (pp. 1–17). Tehran. (In Persian)
- Khoshdeld-Rouhani, M., & Dehghan-Simakani, R. (2018). The virtue of non-existence: A critique of Benatar’s approach on the moral preference of not existing. *Ethics and History of Medicine*, (11), 448–459. (In Persian)
- Khoshkjan, Z. (2015). The concept of suffering and its impact on identity formation and social action in the sociology of religion of Weber and Durkheim. In *Proceedings of the First International Conference on Social Sciences and Sociology* (pp. 1–10). Fars. (In Persian)

- Khoshkjan, Z., & Tajik, M. R. (2015). Action-generating suffering and its revolutionary roots in Marx's political thought. *Theoretical Policy Research*, (18), 101–125. (In Persian)
- Lajevardi, F., & Ebrahimi, Z. (2009). The concept of suffering from Rumi's perspective. *Journal of Religious Studies*, 3 (5), 49–65. (In Persian)
- Lashgari Tafreshi, E. (2018). Explaining the agency of mind in understanding geographical space within the framework of existentialism with emphasis on Jean-Paul Sartre's views. *Geographical Studies of Arid Regions*, 8(32), 1–15. (In Persian)
- Ligotti, T. (2022). *The conspiracy against the human race: A contrivance of horror* (P. Shabrang, Trans.). Tehran: Yammam. (In Persian)
- Lockerd, M. (2023). George Moore and Decadent Antinatalism. *Christianity & Literature*, 72(2), 154–173.
- Malekpour, A., & Hasoumi, T. (2010). Examining and critiquing social teachings in Rumi's thought. *Social Research*, 3 (7), 97–119. (In Persian)
- Martin, D. L., & Harrod, R. P. (2016). 10 the bioarchaeology of pain and suffering: Human adaptation and survival during troubled times. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 27(1), 161-174.
- Mesbah, M., & Saadat al-Hosseini, S. M. (2015). Analyzing the concept of suffering from a philosophical perspective. *Islamic Wisdom*, 2 (1), 9–31. (In Persian)
- Miller, J. R. (2015). *Utopic Pessimism: The Messianic Underpinnings of The Antinatalist Polemic* (Doctoral dissertation, The University of North Carolina at Charlotte).
- Mirzaei, T., & Gorji, M. (2013). Examining the nature and concept of pain and suffering in Tahereh Saffarzadeh's poems. *Literary and Rhetorical Research Quarterly*, 1 (4), 10–25. (In Persian)
- Mobayyen Shahir, S. (2024). A qualitative study of the lived experiences of Iranian antinatalists (*Master's thesis*). University of Tabriz, Faculty of Law and Social Sciences. (In Persian)
- Moghtadaei, M. (2006). Who is Abu al-Ala al-Ma'arri and what does he think? *Journal of Culture and Literature*, 2 (2), 139–164. (In Persian)
- Mohseni Deh Ya'qubi, Z. (2011). Examination of social themes in the poetry of Anvari Abivardi (*Master's thesis*). University of Sistan and Baluchestan, Faculty of Literature and Humanities. (In Persian)
- Mohseni, K., Bathaei, S. H., & Dadjo, Y. (2016). Examining Ash'arite view on human actions based on Mulla Sadra's theory. *Journal of Kalam*, *3*(5), 43–67. (In Persian)
- Moradi, P., Kalhornia, B., & Ghanbari, N. (2018). Structuralism and its impact on urban planning. *Environmental Management*, 11 (42), 187–211. (In Persian)
- Morioka, M. (2021). *What is antinatalism? definition, history, and categories*.
- Movaasaghi, S. A. (2004). Development: Conceptual and theoretical evolution. *Journal of Faculty of Law and Political Science*, (63), 223–252. (In Persian)
- Nikoo, R., & Hassanzadeh Mirali, A. (2023). Characteristics of existentialism in Mostafa Mastour's stories. *Literary Text Research*, 27 (97), 99–128. (In Persian)
- Noormohammadian, M., Hashemi Moghaddam, S., & Nateghi, F. (2018). Comparison of educational components of Richard Rorty's neo-pragmatism philosophy with Islamic educational philosophy. *Sociology of Education*, 3 (1), 197–211. (In Persian)
- Nosrati, Y. (2006). The school of suffering: Kierkegaard's reading of suffering in Christianity. *Critique and Opinion*, 11 (34), 247–278. (In Persian)

- Okolo, C. A., Babawarun, O., & Olorunsogo, T. O. (2024). Cross-cultural perspectives on pain: a comprehensive review of anthropological research. *International Journal of Applied Research in Social Sciences*, 6(3), 303-315.
- Omranian, S. N., & Zamani, A. A. (2017). Pleasure and the meaning of life from Aristotle's view. *Ayeneh-ye Ma'refat*, 17 (1), 107–134. (In Persian)
- Orenish, D. M. (1998). *Love and life: Healing mental and physical illnesses with love and kindness* (A. Pouzesh, Trans.). Mashhad: Ferdowsi University Press. (In Persian)
- Palazzi, F. (2014). A Set of Objections to David Benatar's Anti-Natalism. *British Journal of Undergraduate Philosophy*, 12.
- Parsamehr, M., & Emamalizadeh, H. (2022). The state and trends of hope in Iranian society based on national survey data. *Iranian Journal of Sociology*, 23 (3), 3–28. (In Persian)
- Rajabzadeh, A., & Kousari, M. (2002). Political anomie in Durkheim's thought. *Journal of Social Sciences and Humanities of Shiraz University*, (1), 31–45. (In Persian)
- Räsänen, J., & Häyry, M. (2023). Antinatalism—Solving everything everywhere all at once? *Bioethics* 37 (9):829-830. <https://doi.org/10.1111/bioe.13230>
- Refat Jah, M. (2024). Voluntary childlessness: A study on the lived experience of Tehrani couples. *Women's Research Journal*, 15 (49), 37–70. (In Persian)
- Ritzer, G. (2018). *Sociological theory* (H. Nayeji, Trans.). Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Ritzer, G., & Goodman, D. J. (2014). *Modern sociological theory* (Trans. Mirzaei & Lotfizadeh). Tehran: Jame'eh Shenasan Publications. (In Persian)
- Rossolatos, G. (2017). Consuming antinatalism in social media: A discourse historical analytic approach. George Rossolatos. *Interdiscursive Readings in Cultural Consumer Research*, Cambridge Scholars Publishing, 179-212.
- Rostami, M. H., Gharai, F., Jalaian Akbaria, A., & Mousavi, S. M. H. (2013). Liberation from suffering in Quranic teachings and Buddhism. *Quranic Teachings*, 10 (18), 51–82. (In Persian)
- Sachs, L. (2022). Pain and culture-on cultural communications of suffering. *Journal of Sports Medicine and Therapy*, 7(4), 028-032.
- Sadeghi Samarjani, H. & Yahyaie, A. (2018). Khayyam as a protest against the anti-rational policies of the Seljuk era, *Style Research and studies of literary genres*, 2(5), 127-144. (in persian) <https://doi.org/10.22055/jrp.2018.15434>
- Sadeghian, M. A. (2000). Themes of pain and suffering in Farrokhi Yazdi's poetry. *Kavoshnameh-ye Zaban va Adabiyat-e Farsi*, 1 (1), 11–22. (In Persian)
- Saranjam, A., & Mohammadi, M. (2016). Existentialism in Khayyam's quatrains. *Iranian Studies Journal*, 15 (30), 81–99. (In Persian)
- Schönegger, P. (2022). What's up with anti-natalists? An observational study on the relationship between dark triad personality traits and anti-natalist views. *Philosophical Psychology*, 35(1), 66-94.
- Sharifi, S. S., Mahdavi, B., & Balou, F. (2023). A comparative analysis of existential irony in Khosam's quatrains and Attar's Mathnavi. *Journal of Stylistics of Persian Poetry and Prose*, 16 (89), 95–116. (In Persian)
- Shiri, T., & Azimi, N. (2012). A comparative study of qualitative content analysis and hermeneutics. *Sociological Studies*, 14 (15), 79–99. (In Persian)
- Sørensen, A. (2010). The paradox of modern suffering. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, 7(13), 131.

- Tamdgidi, M. H. (2024). The Robaiyat of Omar Khayyam: Khayyami Robaiyat Part 1 of 3: Quatrains 1-338: Songs of Doubt Addressing the Question “Does Happiness Exist?”. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 21(8).
- Vaezi, S. A. (2004). Social justice and its issues. *Qabasat*, (33), 189–207. (In Persian)
- Vanini, G. C., (2009). *Amphitheatrum Aeternae Providentiae Divino-Magicum*. Kessinger Publishing. Pp 1-370.
- Yoon, J. (2025). Antinatalist challenges to Korean pronatalism. *Journal of medical ethics*, 51(6), 378-379.
- Yousefi, S. (2009). Causes of the decline of rational sciences in the Seljuk era. *Journal of Jurisprudence and History of Civilization*, 5 (2), 173–200. (In Persian)
- Zarifian Sharifi, G. (1997). *Religion and state in Islam: A theoretical study from the beginning to the end of the Rashidun Caliphate*. Tehran: Miras-e Melal. (In Persian)